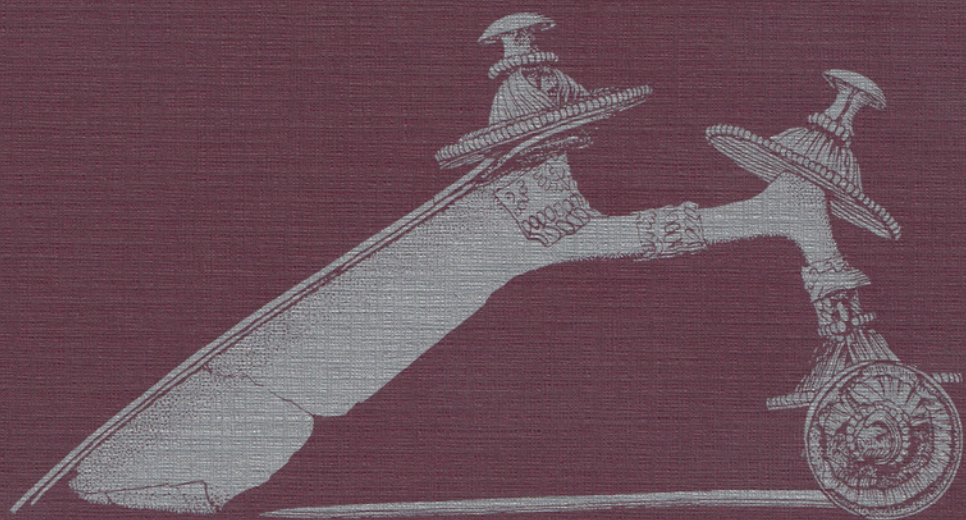

KUML
2009

KUML 2009

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

Bronzealderens keramik

– En kilde til forståelse af kommunikation og social interaktion i bronzealderen

Af JULIE LOKK

Forståeligt nok har man inden for bronzealderforskningen været tiltrukket af de mange spektakulære grav- og depotfund. Vi har efterhånden også en del viden om periodens bebyggelsesstruktur, om husene og om agerbruget. Dertil har bronzealderens kosmologiske univers, som vi aner skyggerne af gennem bl.a. plastiske figurer og ikonografien på bronze- og helleristninger, været genstand for utallige undersøgelser. I det hele taget bliver stadig flere genstands- og anlægsgrupper fra bronzealderen opdyrket, og flere og flere facetter af bronzealderens samfund toner frem. En bestemt kildegruppe fra bronzealderen har dog traditionelt været lidt forsømt, nemlig dens keramik. Keramikken var imidlertid en vigtig del af bronzealdermenneskenes dagligdag i forbindelse med såvel madlavning som opbevaring og transport m.m. Lige så naturligt har den fulgt dem i gravlægningen ved livets afslutning. Den er med andre ord en vigtig kilde til belysning af bronzealderens samfund. Det er derfor glædeligt, at også dette aspekt af den materielle kultur i de senere år er blevet mødt med stigende interesse af danske arkæologer.

Når bronzealderens keramik ikke tidligere har høstet samme interesse som keramik fra f.eks. tragtbægerkulturen og jernalderen, skyldes det måske, at den generelt har været betragtet som forholdsvis uæstetisk, men også i høj grad at den tilsyneladende unddrager sig almindelig kategorisering og typologi. Disse forhold bemærkedes allerede i 1933 af H.C. Broholm, der præsenterede den første egentlige oversigt over bronzealderens keramik: »Hvad der Forbavser ved Betragtningen af den ældre bronzealders keramiske frembringelser er (...) dels deres overordentlige Tarvelighed, dernæst deres Varieren, saavel i Form som i Størrelse«. Yngre bronzealders keramik indordnes i nogle kategorier, men det konkluderes at: »En stor Mængde, egentlig langt de fleste, af de bevarerede Lekar, er imidlertid saa tarvelige frembringelser, at de ikke med Sikkerhed lader sig indordne i noget Formskema«.¹

I takt med at materialet er vokset, er der siden Broholms konstateringer fremkommet flere grundige kronologiske undersøgelser af bronzealderkeramikken. Af oversigtlige værker på området bør især nævnes Evert Baudou og Jørgen Jensens opstillinger af hovedtyper. Egentlige statistiske behandlinger er publiceret af Marianne Rasmussen og Bente Draiby, der hver især har undersøgt keramikken fra bestemte fundlokaliteter, og af Carsten U. Larsen, der har publiceret en analyse af en enkelt lerkartype.² Derudover forekommer en række detaljerede beskrivelser af keramikfund med diskussion af datering og mulige paralleller.³ Endelig byder nyere artikler af Gitte Ingvardson og Margrethe Hornstrup på undersøgelser af yngre bronzealders keramik ud fra specifikke fund.⁴ Denne forskning har klart afdækket kronologiske tendenser, men det er også blevet klart, at bronzealderkeramikken – navnlig i ældre bronzealder – er ganske kompliceret at underkaste almindelig seriation og typologi og tilsyneladende ikke egner sig særligt godt til egentlig finkronologi.⁵

Det fænomen, at vores materielle kultur forandres over tid, er en klassisk grundpræmis for arbejdet med arkæologisk kronologi. Men genstandenes stilistiske udvikling kan ses som andet og mere end en dateringsmulighed, nemlig som et udtryk for social interaktion og kommunikation. Anlægger man denne indfaldsvinkel til materialet, bliver det mindst lige så vigtigt at undersøge, hvorfor der af og til afviges fra den forventede typologiske udvikling. Hvis man tager afsæt i netop det, at keramikken i bronzealderen ikke udvikler sig typologisk på samme måde som f.eks. bronzerne eller som visse andre perioders keramik, opstår en ny indfaldsvinkel til materialet.

Når der i denne artikel præsenteres en kronologisk analyse af bronzealderkeramikken, er det derfor ikke først og fremmest med henblik på at lancere et redskab til detaljeret datering i felten. Derimod ønskes at argumentere for de muligheder, der ligger i at undersøge keramikens udvikling i form og funktion på dens egne præmisser. Den udvikling kan tolkes som sammenhængende med en række andre udviklingstræk i samtiden og dermed bidrage til den overordnede, hypotetiske beskrivelse af bronzealderens samfund.⁶

Keramikken i en bred tidsramme

Bronzealderens lerkar udviser stor variation på visse punkter, navnlig i ældre bronzealder. Denne variation er tilsyneladende kombineret med en ekstrem konformitet på andre områder.⁷ For at indfange dette forløb er det her forsøgt at lave en kronologisk analyse inden for en meget bred tidsramme, nærmere betegnet fra periode I til V (begge perioder inklusive).⁸ Hermed bliver det mu-

ligt at erkende typer opståen og udfasning, der forløber over et længere tidsrum, og at vurdere hvordan nogle typer kan forekomme kontinuerligt, mens andre udskiftes sideløbende. Ofte betragtes keramikken fra hhv. ældre og yngre bronzealder som to forskellige formforråd, et groft, udflydende og unikpræget udtryk i ældre bronzealder og et stramt, skarpvinklet og mere uniformt udtryk i yngre.⁹ Men hvorledes og hvor hurtigt overgangen fra ældre til yngre bronzealder forløber på et større overregionalt plan, har i Danmark endnu ikke været fokus for en egentlig statistisk analyse.¹⁰ Inden for svensk arkæologi har man derimod gennem de senere år arbejdet med et bestemt aspekt af denne overgang. Der opereres i Skåne med en faseopdeling af keramikken fra overgangen til yngre bronzealder og frem. Der skelnes mellem to faser (A og B), der især kendetegnes ved forskellig overfladebehandling. Disse træk synes også at forekomme i det hjemlige materiale, hvorfor det i nærværende arbejde skal forsøges at jævnføre keramikken med de svenske resultater.

Kildematerialet

Der inddrages her både boplads- og gravkeramik i samme analyse, og dette har flere årsager. Gravkarrene er ofte hele, mens bopladskeramikken oftest er fragmenteret. Det betyder, at del og helhed kan understøtte hinanden i analysen af stilistiske træk. Derudover er det nyttigt i en kronologisk analyse at kunne sammenholde bopladskeramikken med gravkarrene, der ofte kan dateres ud fra deres sammenhæng med gravgaver eksempelvis bronzer. Endelig kan inddragelsen af keramik fra både grave og bopladser medvirke til at belyse udviklingen i keramikens funktion.

Materialet udgøres som udgangspunkt udelukkende af publiceret keramik med gode tegninger, udtegnede karvægsprofiler og fast målestok. Der er nogle åbenlyse problemer ved denne fremgangsmåde. Der er mulighed for skævvridninger, da man kun præsenteres for et udvalg af et større materiale. Faren ved denne udvælgelse er, at publiceret keramik enten er »typisk« og derved giver en ureflekteret bekræftelse af tidligere tolkninger eller er »sjælden« og derfor fremhæves. Dette problem imødegås dog her af, at en stor del af materialet stammer fra deciderede kataloger, hvor alt tilgængeligt materiale i et givent område så vidt muligt bringes.¹¹

Man må også tage højde for, at keramikken allerede har været igennem en vis tolkningsproces, da en tegning altid er en tolkning af genstandene, hvor små forandringer og fejl kan snige sig ind. Disse vil dog næppe kunne forekomme systematisk, og da der er tale om et forholdsvis stort materiale, må man

formode, at enkelte fejl ikke ændrer væsentligt ved det overordnede billede. Endelig er visse observationer vedrørende tekstur, farve m.m. ikke mulige at vurdere ud fra en tegning, og kan derfor ikke inddrages i analysen.

Der er således en række kritikpunkter ved at udvælge kildemateriale på denne måde. Til gengæld er der en række fordele, som overskygger ulemperne i dette tilfælde. Ved udelukkende at fokusere på publiceret materiale levnes der tid og plads til, at et større materiale kan inddrages, og der åbnes dermed for nogle analytiske muligheder. Fundbilledets store linier kan trækkes op ved inddragelse af et stort geografisk område og flere fundgrupper. Derudover kan der ved den her anvendte materialeudvælgelse bedre afsættes ressourcer til en tolkende og teoretisk dimension. Det er sjældent muligt både at præstere omfattende og omhyggelig grundforskning og udarbejdelse af mere dybdegående synteser og perspektivering, uden at én af delene vægtes højest. Det skal her forsøges at afbalancere de to komponenter ved at udnytte det primærarbejde, som allerede er foretaget gennem publicering og tegning af keramikmaterialet. Ved således at »male med den brede pensel« er det mit håb at påpege visse tendenser, som siden vil kunne sammenholdes med mere detaljerede studier af primærmaterialet på lokalplan.

Materialet udgør i alt 511 enheder fordelt på 241 hele kar og 270 karakteristiske skår. Der forekommer i alt 247 gravkar mod 259 bopladskar/skår. Fem kar/skår kan ikke kontekstbestemmes. Gravkar og skår fra gravkar udgør for ældre bronzealders vedkommende 129 og for yngre 118. Bopladskarrene/skårene fordeler sig, så der er 84 fra ældre bronzealder, 27 der er dateret til overgangen mellem ældre og yngre bronzealder, og 148 fra yngre bronzealder.

Der inddrages materiale fra hele Jylland og Fyn. Dette har flere årsager. Uanset om der anvendes primært eller publiceret materiale, må man indsamle fra en forholdsvis stor region for at opnå en mængde af keramik fra alle fundtyper, der er stor nok til statistiske undersøgelser, og publikationer fra det jyske og fynske område rummer ganske enkelt et passende materialeomfang såvel kvalitativt som kvantitativt. Ved trods alt at begrænse den geografiske spændvidde, mindskes faren for, at regionale forskelle dominerer analysen, og desuden findes der stort set ikke publiceret keramik fra sjællandske ældre bronzealder-bopladser.

Analysen

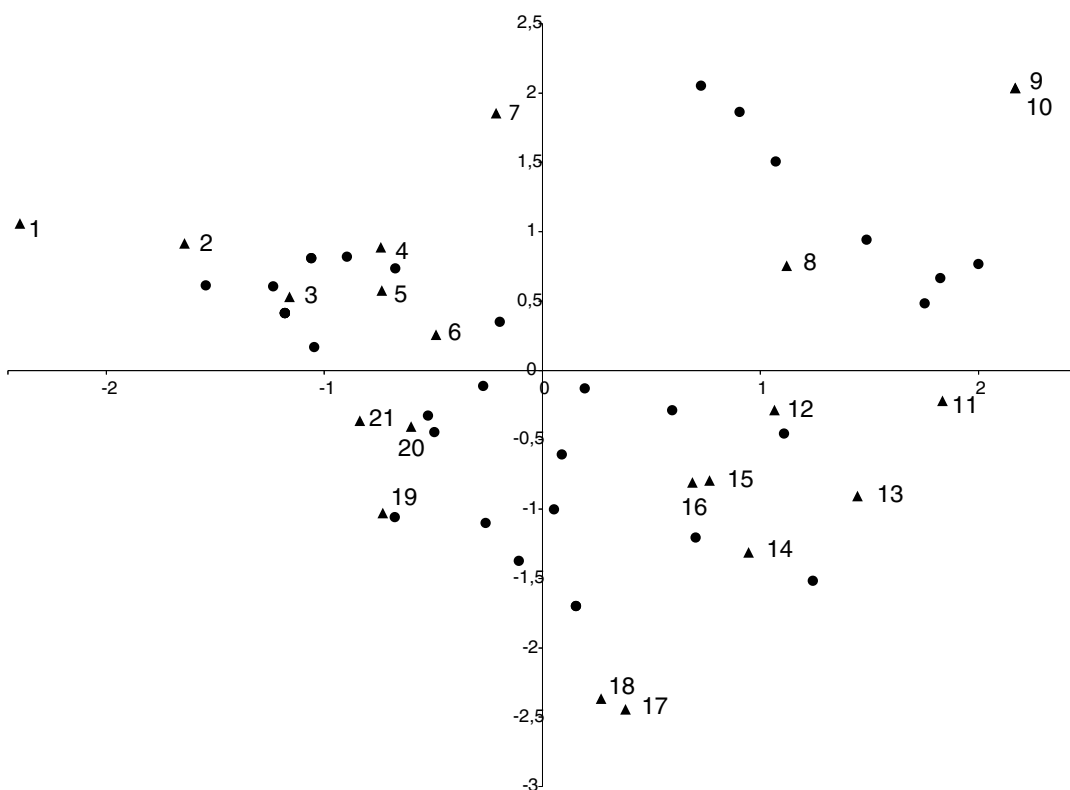
Udgangspunktet for analysen er en registrering af keramikens form og ornamentik. Marianne Rasmussens registreringssystem, udarbejdet til behandlingen af ældre bronzealders keramik, danner grundlag herfor. Systemet er her udvidet til at kunne inddrage træk relevante for yngre bronzealders keramik.¹²

Elementer vedrørende form og ornamentik blev håndteret ved hjælp af korrespondensanalyse. Derudover blev enkelte proportionale mål sammenholdt i en PCA-analyse.¹³

Der sigtes i analysen mod at finde form- og attribut/ornamentbaserede grupperinger blandt de 246 hele kar. Men når man arbejder med bronzealderkeramik, bliver det hurtigt klart, at graden af stilistisk stringens er meget lav. Attributter og ornamentik knytter sig ikke entydigt til bestemte formgrupper, og unikke detaljer er hyppige. Derfor er temmelig mange helt unikke kar, hvor træk eller sammensætningen af træk alene optræder på dette kar, frasorteret. Det er nødvendigt for overhovedet at kunne udskille grupperinger i materialet. Men stadig optræder en del kar i analysen som hybrider mellem typer eller som enlige »afvigere«, der deler nogle træk med andre kar, men også har unikke træk. At fjerne disse ville være at gøre yderligere vold på materialet. Samtidig er deres tilstedeværelse med til at give en mere troværdig beskrivelse af bronzealderkeramikken. Det udflydende, unikprægede udtryk er tilsyneladende netop dette keramikmateriales karakteristikum.

Af metodiske årsager undersøgtes karrene adskilt og opdelt efter ledantal.¹⁴ I fig. 1 og 2 ses korrespondensanalyseplots af de mest overbevisende grupperinger for hhv. to- og treleddede kar. Hvert punkt i korrespondensanalysen modsvarer en enhed, i dette tilfælde et kar. Til højre i figurerne er afbildninger af et udvalg af karrene sat ind i stedet for punkter for at illustrere variabelernes forskellige kombinationer. Som det fremgår, er der grupperinger af kar med stor lighed. Men samtidig er der mange kar, der afviger eller er hybrider.

I de fremviste plots er karrene kategoriseret efter kombinationer af formelementer, attributter og intervaller inden for vinklen på signifikante punkter på karprofilerne, mens der ikke er skelnet mht. størrelse. Derfor indeholder grupperingerne kar, der stilistisk er meget ens, men har vidt forskellig størrelse. Størrelsen har stor betydning for et kars funktion og er af den grund en signifikant oplysning. Derfor indføjedes der i de fremviste plots en klassifikation ud fra størrelsesgrupperinger fundet gennem PCA, således at der fremkom en skelnen mellem både form/attributter og størrelse. Ofte går man den anden vej og inddeler først i »funktionsgrupper« ud fra proportioner og undersøger derefter variationen inden for de enkelte kategorier adskilt. Ved sidstnævnte fremgangsmåde bliver grænserne mellem størrelseskategorierne dominante for resultatet. Ved i stedet at lade den stilistiske variation dominere i analysen, fokuseres der først og fremmest på karrets »udtryk« og dernæst på variationer i størrelse. Funktionelle kategoriseringer i fade, kander, skåle osv. lader til at være udflydende i bronzealderens keramiske materiale, i hvert tilfælde i den ældre bronzealderens keramik. En indledende opdeling i sådanne grupper vil

- 1: Rund knop *Round knob*
- 2: Afsats *Ledge*
- 3: Vinkel på bugknæk ($>135^\circ$) *Angle at the transition between upper end lower body ($>135^\circ$)*
- 4: Blødt afrundet bugknæk *Softly-rounded transition between upper and lower body*
- 5: Lige/konveks overdel *Straight/convex upper body*
- 6: Konveks bug *Convex belly*
- 7: Lodrette hanke *Vertical handles*
- 8: Hældning på bug ($30-60^\circ$) *Angle on belly ($30-60^\circ$)*
- 9: Lodret/udadgående overdel *Vertical/flared upper body*
- 10: Kort overdel *Short upper body*
- 11: Små runde ører *Small rounded lugs*
- 12: Lige/konkav bug *Straight/concave lower body*
- 13: Buet konkav overdel *Rounded concave upper body*
- 14: Lavtsiddende bugknæk *Low transition between upper and lower body*
- 15: Skarpvinklet bugknæk *Sharp angle at transition between upper and lower body*
- 16: Vinkel bugknæk ($90-135^\circ$) *Angle at transition between upper and lower body ($90-135^\circ$)*
- 17: Beklaskning *Coarse slip*
- 18: Ekstramodellering placeret på underdel *Extra modelling on lower body*
- 19: Ekstramodellering placeret på overdel *Extra modelling on upper body*
- 20: Indadrettet overdel *Upper body in-turned*
- 21: Hældning på bug ($0-30^\circ$) *Angle on belly ($0-30^\circ$)*

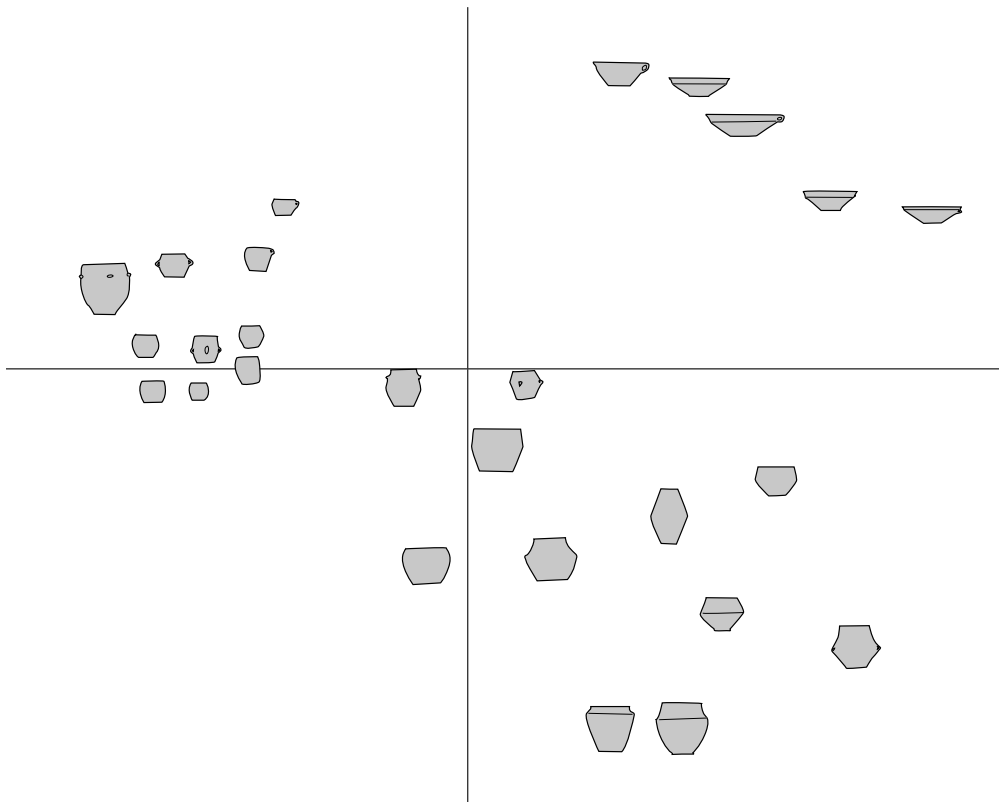
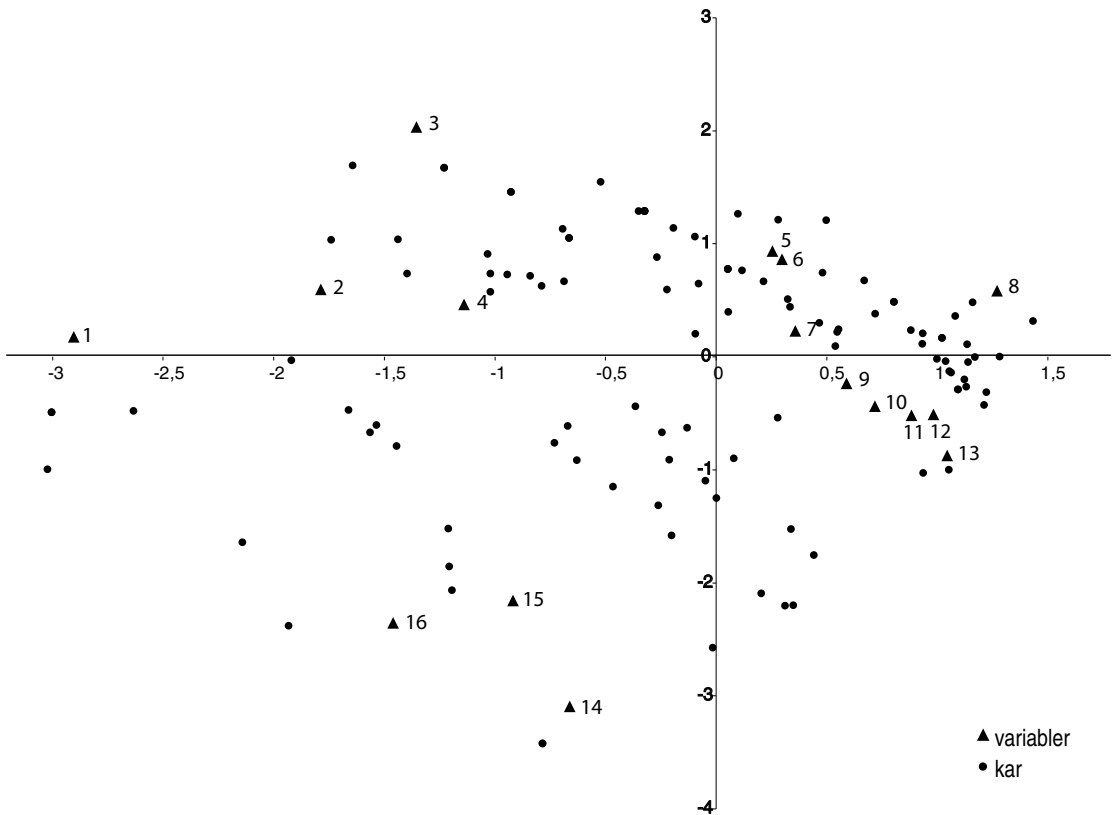

Fig. 1. Korrespondensanalyseplots af hhv. toleddede (øverst) og treleddede (nederst) hele kar. (1. og 2. akse er vist).

Correspondence analysis plots of, respectively, bi-partite (upper) and tri-partite (lower) whole vessels. The 1st and 2nd axes are shown.

- 1: Vulst *Bead*
- 2: Knopper/tapper *Knobs/projections*
- 3: Lang skulder *Long shoulder*
- 4: Hældning på bug (0-30°) *Angle on belly (0-30°)*
- 5: Kort overdel *Short upper body*
- 6: Udadrettet overdel *Flared upper body*
- 7: Buet, konkav overdel *Curved, concave upper body*
- 8: Én hank *Single handle*
- 9: Buet, konkav skulder *Curved, concave shoulder*
- 10: Kort skulder *Short shoulder*
- 11: Lige/konkav bug *Straight/concave belly*
- 12: Skarpvinklet bugknæk *Sharp angle at transition between upper and lower body*
- 13: Hældning på bug (30-60°) *Angle on belly (30-60°)*
- 14: Lang overdel *Long upper body*
- 15: Flere hanke *More than one handle*
- 16: Lodret/indadrettet overdel *Upper body straight or in-turned*

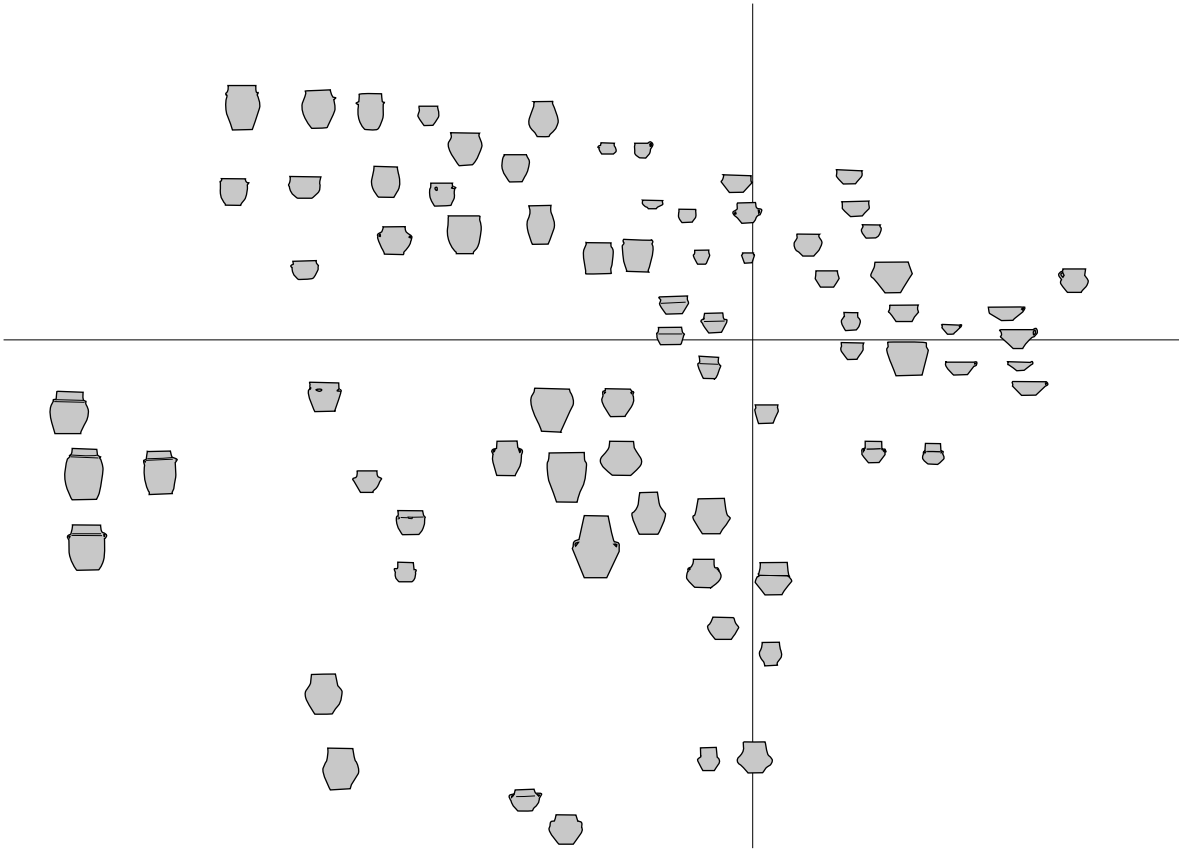

Fig. 2. Udvalgte kar, som de placerer sig i forhold til hinanden i korrespondensanalysens plots. Toleddede kar øverst og treleddede kar nederst. – Tegninger: Efter E. Aner og K. Kersten 1977, 1979, 1981, 1984, 1986, 1990, 1995 og 2001.

Selected vessels as they are located relative to one another in the correspondence analysis plots. Bi-partite vessels above and tri-partite vessels below. Drawings after E. Aner and K. Kersten 1977, 1979, 1981, 1984, 1986, 1990, 1995 and 2001.

derfor være ganske problematisk. Desuden spiller hele karrets opbygning og udsmykning formentlig en større rolle for opfattelsen af karret end de små metriske afvigelser, der kan afgøre, om karret havner i den ene eller anden proportionskategori.

Dernæst undersøgte dateringen af hvert enkelt kar i grupperingerne. Da størsteparten af de hele kar i analysen er fundet i forbindelse med gravlægning, er det som nævnt muligt at datere mange af dem. Disse dateringer indføjedes ligeledes som klassificering i korrespondensanalysernes plots.

I modsætning til de to- og treleddede kar fremviste de fireleddede kar ikke tilstrækkeligt signifikante grupperinger, til trods for at de undersøgte på samme måde som de øvrige. De énleddede kar besidder kun ganske få variabler først og fremmest relateret til proportioner, hvorfor det ikke giver mening at anvende korrespondensanalyse. Sidstnævnte blev derfor undersøgt vha. scatterdiagrammer over forholdet mellem højde og bredde, hvilket dog heller ikke resulterede i overbevisende strukturer.

Samlet set kunne det uddrages, at der forekom nogle grupperinger af stilistiske og proportionelle kombinationer, der viste sig at være kronologisk signifikante, mens andre viste sig at forekomme kontinuerligt gennem hele perioden fra periode II-V (se fig. 3).

De opstillede typer kunne genfindes i det fragmenterede materiale, uden at dateringerne på noget sted modsagdes. Det blev også undersøgt, om typerne havde overvægt inden for bestemte områder og derfor kunne tænkes at være mere regionalt betinget. Dette syntes ikke at være tilfældet.

En A- og en B-fase?

Et særligt kompleks af stilistiske træk skal behandles her. Tilsyneladende er der nemlig en kronologisk udvikling i anvendelsen af overfladebehandlinger på keramikken i yngre bronzealder. Som nævnt har man i sydsvensk arkæologi i de senere år arbejdet med en inddeling af bronzealderkeramikken i en A- og en B-fase. A-fasen begynder sporadisk i Oscar Montelius periode II og bliver udbredt i periode III og IV, hvorefter den i periode V afløses af en B-fase, som fortsætter ind i periode VI.¹⁵

Fig. 3. Oversigt over signifikante grupperinger udskilt i analysen.

Overview of significant groups identified in the analysis. →

Kronologisk signifikante kartyper fra periode II-III:

Chronologically significant vessel types from periods II-III:

- Toleddede, buttede bægre og kar evt. med hanke eller tapper.
Bi-partite, rounded beakers and vessels, sometimes fitted with handles or projections.
- Store, treleddede kar med keglehals og vulst evt. kombineret med hanke eller tapper på overgangen mellem overdel og skulder.
Large, tri-partite vessels with conical neck and bead, sometimes combined with handles or projections between neck and shoulder.
- Treleddede, spandformede kar med skulderafsats, højt bugknæk og afsat fod.
Tri-partite, bucket-shaped vessels with shoulder ledge, high transition between upper and lower body and a marked base.
- Mindre, treleddede, skarpvinklede kar eller bægre.
Small, tri-partite, carinated vessels or beakers.
- Mindre treleddede kar med indadrettet overdel og knopper på skulderen evt. med lodret gennem boring.
Small, tri-partite vessels with in-turned upper body and knobs on shoulder, sometimes with vertical piercing.

Kronologisk signifikante kartyper fra periode IV-V:

Chronologically significant vessel types from periods IV-V:

- Toleddede dobbeltkoni med beklaskning.
Bi-partite biconi with coarse slip.
- Toleddede skåle med udadrettet, konkav overdel.
Bi-partite bowls with flared concave upper body.
- Treleddede, skarpvinklede skåle med én hank.
Tri-partite, carinated bowls with single handle.
- Store, svajede, treleddede kar med tvedelte tapører.
Large, curved, tri-partite vessels with forked projections.
- Fireleddede kar med markeret eller fortykket rand og keglehals. Evt. med omløbende streger, vinkelbånd eller små, runde ører.
Quadri-partite vessels with marked or thickened rim and conical neck, sometimes with encircling lines, chevron bands or small, rounded lugs.

Kontinuerlige typer fra periode II-V:

Chronologically significant vessel types from periods II-V:

- Enleddede bægre og skåle.
Uni-partite beakers and bowls.
- Toleddede kar med ligesidede eller afrundede dobbeltkoniske former.
Bi-partite vessels with straight or rounded biconical form.
- Toleddede, tøndeformede kar.
Bi-partite, barrel-shaped vessels.
- Treleddede, blødt afrundede, svajede kar evt. med tapper eller hanke.
Tri-partite, softly-rounded, curved vessels, sometimes with projections or handles.
- Treleddede kar med ligesidede eller afrundede dobbeltkoniske former.
Tri-partite vessels with straight or rounded biconical form.
- Treleddede, blødt afrundede eller skarpvinklede skåle uden hank.
Tri-partite, softly-rounded or carinated bowls lacking handles.
- Fireleddede kar med blød overgang fra hals til rand.
Quadri-partite vessels with smooth transition from neck to rim.

A/B-faseinddelingen opstod i forbindelse med udgravningerne af et stort kompleks af bopladser fra bronze- og jernalder i Malmö Kommune, benævnt Fosie IV. Allerede i felten blev det iagttaget, at knopper lige under randen aldrig forekom sammen med horisontale vulster lidt nede på karsiden. Ved den efterfølgende gennemgang af materialet kunne to forskellige ledetyper udskilles. Den ene er forrådskar med let rundet bug og s-formet overdel, som er beklasket op til randen og kan have knopper ligeledes tæt på randen. Disse elementer blev definerende for A-gruppen. Den anden ledetype, hvis elementer indgår i B-gruppen, er større, tøndeformede kartyper, som er beklasket 4/5 op ad karsiden, mens det øverste stykke op mod randen er glat. Overgangen mellem overflader er markeret med en omløbende vulst eller afbrudte vulster med finger/negleindtryk. Indtrykkene kan også findes uden vulst, eller de kan erstattes af ringknopper. De to typers kronologiske betydning understøttedes i materialet fra Fosie IV af, at andre diagnostiske fundtyper syntes at følge keramikgrupperingerne. Gennem C14, stratigrafi og tilknytning til enkelte daterbare fund kunne en kronologisk forskel mellem grupperne dokumenteres, således at de kan siges at repræsentere to faser.¹⁶ Efterfølgende er flere kartyper blevet henført til de to faser, og det er endvidere blevet fremsat, at der kan være teknologiske forskelle mellem faserne (se fig. 4).¹⁷

A-fase: Fase A:	B-fase: Fase B:
Knopper i beklaskning lige under munden. <i>Knobs in coarse slip directly below orifice.</i>	Vulster med skråstreger eller finger-/negleindtryk. <i>Beads with oblique lines or finger/-nail imprints.</i>
Beklaskning helt op til randen. <i>Coarse slip extending up to rim.</i>	Finger-/negleindtryk eller streger samt ringknopper. <i>Finger/-nail imprints or lines plus ring-shaped knobs.</i>
Fingerstreger i beklaskningen. <i>Finger lines in coarse slip.</i>	Beklaskning med glat zone på overdel op til rand. <i>Coarse slip with smooth zone on upper body extending up to rim.</i>
Grov beklaskning. <i>Crude coarse slip.</i>	Vulster og knopper mellem beklasket og glat zone. <i>Beads and knobs between coarse slip and smooth zone.</i>
Hanke med båndformet tværsnit. <i>Handles with band-shaped cross-section.</i>	Hank med rundt tværsnit. <i>Handle with a rounded cross-section.</i>
	Vulstornamentik. <i>Bead ornamentation.</i>
	Ringknopper. <i>Ring-shaped knobs.</i>
	Sikar. <i>Straining vessel.</i>

Fig. 4. Karakteristiske A- og B-træk. – Efter N. Björnhem og U. Säfvestad 1993.

Characteristic features of A- and B-phases.

Periode:	I	II	III	IV	V
Beklaskning til rand (A) <i>Coarse slip up to rim (A)</i>		(1)1	1(1)	4 (3)	
Beklaskning til rand m. knop (A) <i>Coarse slip up to rim with knob (A)</i>				3 (0)	6 (0)
Fingerfurer i beklaskningen (A) <i>Finger furrows in coarse slip (A)</i>				2 (2)	
Beklaskning med glat zone op mod rand (B) <i>Coarse slip with smooth zone up to rim (B)</i>				2 (1)	
Knop/tap mellem glat og beklasket zone (B) <i>Knob/projection between smooth and coarse slip zone (B)</i>				1 (1)	8 (1)
Vulst/liste med fingerindtryk (B) <i>Bead/list with finger imprints (B)</i>					1 (1)
Vulst/liste med skråstreger (B) <i>Bead/list with oblique finger lines (B)</i>					1 (0)
Anden vulstornamentik (B) <i>Other bead ornamentation (B)</i>					
Ringknop (B) <i>Ring-shaped knob (B)</i>					
Sikar (B) <i>Straining vessel (B)</i>					2 (0)

Fig. 5. Forekomster af A- og B-træk i det samlede materiale af fragmenterede og hele kar fordelt på perioder. Tallene i parentes angiver antallet af tilfælde, hvor karret eller fragmentet kan dateres gennem association med andre daterbare genstande eller vha. C14.

Occurrence of A- and B-features on all fragmented and whole vessels by period. The figures in brackets give the number of cases where the vessel or the fragment can be dated by association with other datable artefacts or through radiocarbon analysis.

Der er dog flere problemer med at datere ud fra A/B-delningen. På det seneste er det blevet klart, at A-B-trækkene forholder sig forskelligt til den øvrige keramikronologi alt efter, hvor man er i Skåne, hvilket tyder på, at overgangen fra A til B ikke forekommer samtidigt alle vegne.¹⁸ Det påpeges endvidere i flere sammenhænge, at A- og B-keramik ses sammen i sluttede kontekster, hvilket kan tyde på et vist overlap mellem faserne.¹⁹ Der er således nogle problemer med en A/B-inddeling af det keramiske materiale. Men det, som navnlig lader til at stå forholdsvis uanfægtet tilbage i svensk sammenhæng, er opdelingen i de to kategorier af overfladebehandling.²⁰

Såkaldte A- og B-træk i overfladebehandlingerne findes tilsyneladende også i rigt mål på keramik fra det nuværende danske område. Men for at komme nærmere en forståelse af, hvorledes processen forløber i Jylland og på Fyn, er

al keramikken, som behandlede i det ovenstående, gennemgået igen, denne gang specifikt med henblik på at identificere en kronologisk opdeling af attributter og overfladetyper lig den svenske A/B-delning.²¹ I fig. 5 er forekomster af hhv. A- og B-træk noteret. Det ses af sammentællingen, at A-B-trækkene fordeler sig forskelligt kronologisk. A-træk som fingerfurer i beklaskningen og beklaskning til rand dateres til periode (II/III)-IV, men må siges at optræde yderst sporadisk i ældre bronzealder (to-tre tilfælde). Et af de vigtige A-træk i den svenske A/B-delning nemlig knopper i beklaskningen findes i seks tilfælde, alle fra bopladsen Kirkebjerg ved Voldtofte, der ved tidligere gennemgange blevet placeret i periode V.²² Klassiske B-kar med en glat zone på overdelen og evt. knopper/tapper eller lister forekommer tilsammen i 23 tilfælde med sikre dateringer til periode V, mens sådanne træk i tre tilfælde dateres til periode IV.²³ Vulster og lister med fingerindtryk eller skråstreger samt sikar er i det gennemgåede materiale alle daterede til periode V.

Det er i anden sammenhæng antydnet, at overgangen fra A- til B-keramik på Sjælland forløber lidt tidligere og evt. mere brat end i Skåne.²⁴ Men ud fra nærværende opgørelse synes der ikke at være tale om en skarp afgrænsning mellem faserne. A-B-træk, som de kendes i svensk sammenhæng, fordeler sig således også i jysk og fynsk sammenhæng som to successive og muligvis overlappende faser. Grundlaget er spinkelt, men et hypotetisk billede kan skitseres. Som nævnt begynder A-fasen ganske sporadisk fra periode II og bliver mere udbredt i periode IV i Jylland og på Fyn såvel som på Sjælland og i Skåne. Lige så tidligt introduceres B-træk tilsyneladende sporadisk i Jylland og på Fyn, hvorefter de bliver mere almindelige fra periode V. Som i Sverige fortsætter B-træk også i periode VI.

I forbindelse med fragmenteret bopladskeramik er A- og B-trækkene meget anvendelige, eftersom de forskellige former for overfladebehandling kan bestemmes ud fra selv ganske små skår. Da der endvidere lader til at være en vis kronologisk faktor i fænomenet, bør forekomsten af A- og B-træk i fremtiden undersøges mere indgående i stratigrafisk sammenhæng og med et større materiale.

Et kronologisk rids

Ud fra analysen af kronologiske forhold i de indsamlede data kan tre konklusioner drages (se fig. 6):

- Der er til en vis grad et brud mellem ældre og yngre bronzealder, hvor nogle typer forsvinder og erstattes af andre, mens andre findes kontinuerligt hen over overgangen.

- Der er en vis overensstemmelse med den svenske A/B-delning. A-fase-relaterede træk forekommer i to-tre tilfælde fra periode II og III, men bliver først mere generelle fra periode IV. Skellet mellem faserne går i periode V eller på overgangen mellem periode IV og V, muligvis med et vist overlap.
- Bronzealderkeramikken unddrager sig i vid udstrækning almindelig klassificering. Den er præget af en høj grad af konservatisme i udformningen, og nogle typer findes uændrede igennem det meste af bronzealderen. Dette kombineres med forekomsten af mange unikke kar især i ældre bronzealder.

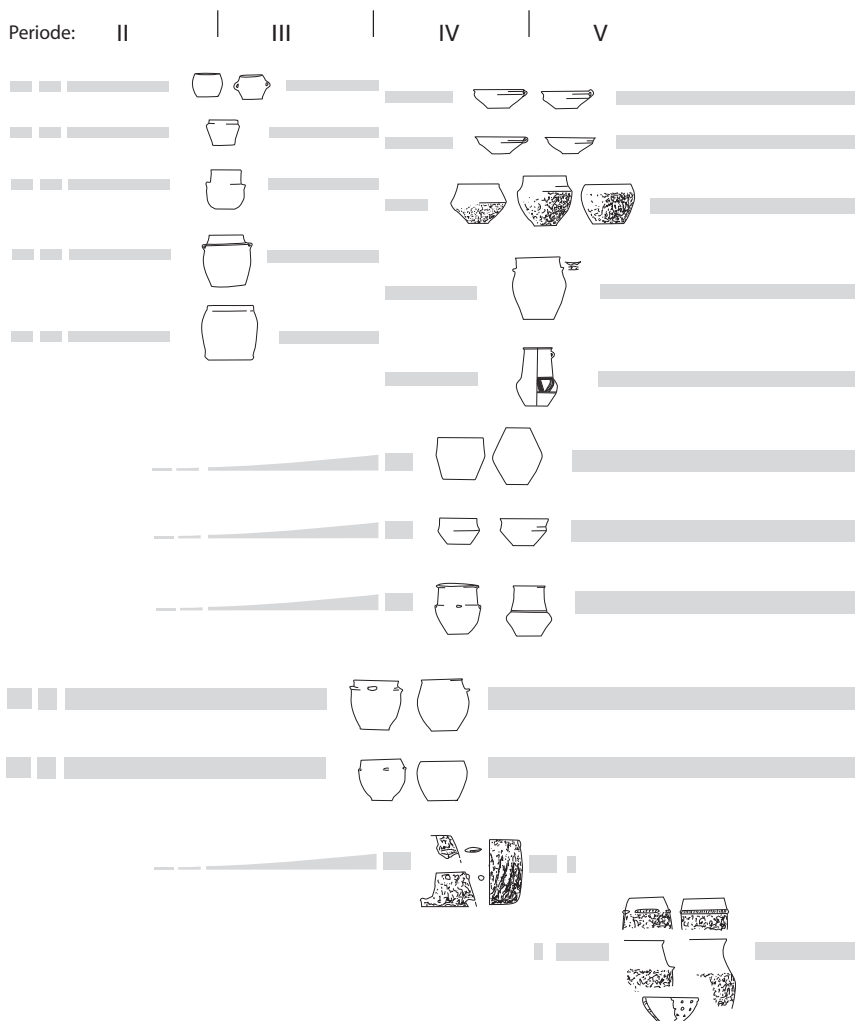

Fig. 6. Oversigt over analysens resultater. –Tegninger: Efter E. Aner og K. Kersten 1977, 1979, 1981, 1984, 1986, 1990, 1995 og 2001.

Overview of the results of the analysis.

Det er hermed demonstreret, at der kan skitseres en oversigt over den keramiske udvikling i bronzealderen med de her anvendte metoder. Resultatet bør imidlertid vurderes i lyset af forskellen mellem emiske og etiske kategoriseringer.²⁵ Typer kan være etiske, altså konstruerede af forskeren uden at have haft relevans for de mennesker, som oprindeligt skabte og anvendte tingene. Det er et spørgsmål om teoretisk tradition og holdning, hvorvidt man mener at kunne erkende den emiske side, dvs. kategoriseringer, som de opfattes af medlemmerne i det undersøgte samfund. Hvad har man forbundet med, at det fireledede kar nu påførtes en fortykket rand, at dobbeltkonusen fik beklaskning på underdelen, eller at der kom tvedelte tapper på det store, svajede kar osv.? Hvad blev der lagt i, at nogle af de skarpvinklede skåle fik en meget udkrænget overdel, mens andre lidt mere lukkede skåle fik en enkelt hank? Hvordan disse ændrede træk har været opfattet i bronzealderen, ved vi ikke. Men visse træk synes forankrede i en større europæisk kontekst. Skal man forsøge at nærme sig den kommunikative værdi, som keramikken havde i sin samtid, er det derfor nødvendigt at se den i perspektiv af tidens vidtstrakte forbindelser.

Keramik og vidtstrakte forbindelser

Den danske keramik fra ældre bronzealder kan minde meget om den fra det nordligste Tyskland.²⁶ Der findes også eksempler på meget direkte paralleller til både højgravs- og Lausitzkeramik.²⁷ Men en stor del af keramikken fra denne tid er dog af en særlig hjemlig egenart.²⁸ I yngre bronzealder trækker den nordiske keramik til gengæld i høj grad på et overordnet Lausitzinspireret formforråd.²⁹ Kun i få tilfælde er ligheden mellem dansk og sydlig keramik dog så slående, at der kan være tale om en form for import.³⁰ Mere generelle ornamentale og formmæssige træk med paralleller i Nordtyskland og/eller mere sydlige Lausitzområder er imidlertid ikke sjældne i det undersøgte keramiske materiale fra yngre bronzealder.³¹ Også A- og B-trækkene har kontinentale rødder, og direkte lighedspunkter ses inden for store dele af Østersøområdet.³²

Det er ofte anført, at især tre overordnede formtemaer i nordisk yngre bronzealderkeramik udviser slægtskab med samtidige sydlige keramikinventarer. Det *dobbeltkoniske* tema forbindes oftest med Lausitzområdet generelt. Kar af *keglehalstypen* findes ud over i Norden også hyppigt på Kontinentet. Endelig forekommer forskellige former af *skarpvinklede skåle* i det meste af Norden, Tyskland og Polen.³³ Selv om relative frekvenser i materialet ikke er helt pålidelige,³⁴ er det dog muligt at danne sig et mere nuanceret indtryk af den samlede gruppe af kontinuerlige typer, som udskiltes i det ovenstående (se figur 6). Det er her tydeligt, at Lausitzinspirerede typer, der peger fremad mod

ynge bronzealder, kun forekommer sporadisk i ældre bronzealder. I det hele taget er diversiteten meget stor i gruppen af dobbeltkoniske kar og skarpvinklede skåle fra ældre bronzealder både i form, proportioner og valg af attributter. Dobbeltkoniske og fireleddede kar samt skarpvinklede skåle fra periode IV og V har derimod et mere standardiseret udtryk. Skiftet mellem periode III og IV afspejler derfor måske, både at Lausitztyper bliver almindelige, og at de får et mere standardiseret udtryk. Keglehalskarrene skal se ud på en bestemt måde med markeret rand, og skålene kan udformes efter nogle få skabeloner. Dertil bliver mere specifikke Lausitztræk hyppigere. Keglehalskarrene kan have vinkeband, furer og/eller små ører, og de svajede kar kan have tvedelte tapper. Også de såkaldte A- og B-træk, der er yderst sjældne i ældre bronzealder, afspejler en vis standardisering af ornamentik og overfladebehandling fra omkring periode IV.

Men selv om der er ligheder mellem keramik fra Norden og fra Lausitzområdet inden for nogle overordnede formtemaer, er der i høj grad tale om lokale og regionale fortolkninger og variationer. Som det fremgår af ovenstående, befinder påviselige forbindelser mellem den nordiske og europæiske keramik i yngre bronzealder sig på flere forskellige planer både i graden af lighed og i udbredelsen af lighedstræk. Hvordan specifikke, ornamentale og formmæssige træk spredes, er et meget omfattende spørgsmål. I enkelte tilfælde kan ligheden mellem genstande være så påfaldende, at man forestiller sig, at det må være import. Når dette ikke er tilfældet, må der i stedet være tale om en slags fortolkninger af samme udformningsmæssige eller mere konceptuelle/funktionelle træk.

Forståelsen af spredningsmønsteret vil i høj grad afhænge af teoretisk ståsted og generelle forestillinger om de europæiske bronzealdersamfund. Det kan diskuteres, om optagelsen af træk er bevidst og af ideologisk karakter, om hvorledes kontaktnettet fungerer på denne tid, og endelig om det er muligt, at sådanne ligheder opstår autonomt.³⁵ For at uddybe disse spørgsmål er det nødvendigt ikke blot at beskæftige sig med form og udtryk, men også med keramikens anvendelse.

Keramikkens funktioner

I keramikanalyser anvendes begrebet »funktion« oftest snævert om karrenes anvendelse i bopladdssammenhæng. Funktion kan dog opfattes bredere end blot som et spørgsmål om, hvorvidt de enkelte kar har tjent som kopper, fade eller kander. Et kars funktion og selve opfattelsen af det må umiddelbart anses for at være forskellig afhængigt af, om det optræder som husholdningskar eller i

en grav. Lerkar anvendt til gravlægning har også haft forskellige funktioner inden for gravlægningskonteksten. Ved overgangen til brandgravskikken lader det til, at keramikens funktion i gravlægningen forandres, og det er muligt, at den stilistiske udvikling i takt hermed rummer kommunikative aspekter, aspekter der går igen på bopladsniveau.

Funktioner i hverdagen

Forholdet mellem form og funktion er langt fra uproblematisk. Kirsten Juhl har studeret netop dette emne ved at sammenholde detaljerede proportionsangivelser på forhistoriske kar med det generelle forhold mellem proportioner og praktisk huslig funktion i etnografisk sammenhæng.³⁶ Ikke alle kartyper i nærværende analyse skal diskuteres her. Men man kan ud fra Juhls undersøgelser forestille sig, at de store, svajede eller tøndeformede kar har været anvendt til opbevaring af korn, nødder, frugter m.v. Store kar, som er lukkede, er gode til langtidsopbevaring af våde varer. Det kan således have været de store keglehalskars funktion. Eventuelt kan også nogle af de store dobbeltkoni have haft sådanne funktioner. Store, lukkede kar med hanke kan også anvendes til transport af eksempelvis vand. Her kan man forestille sig, at dobbeltkoni med hank har været anvendelige. I forbindelse med de store kar kan også forskellige typer af overfladebehandling have en funktionel betydning. Beklaskningen kan fungere som »skridsikker« overflade i forbindelse med håndtering af større kar. Endvidere kan beklaskningens temperatur- og fordampningsregulerende funktioner være velegnede til opbevaring af væsker, der skal holdes nedkølet.³⁷ Det bør også nævnes, at udviklingen fra A-fasens overfladebehandling, der giver disse egenskaber, til B-fasens beklaskning med glat zone under randen har indlysende funktionelle fordele, idet den glatte overdel gør det slet og ret lettere at holde randen ren, når der hældes og spildes, samtidig med at beklaskningens fordele bevares.³⁸

Mindre kar med en stor munding anvendes typisk til forarbejdning af mad o.a. eller til servering. Her kan man navnlig forestille sig bægre og mindre skåle med hank som personligt service.³⁹

Kontekstuelle iagttagelser viser i nogle tilfælde en kobling mellem store kar og skåle eller småkar. I en analyse af en række skånske boplads er det iagttaget, at store, beklaskede kar ofte findes i sammenhæng med glittede skåle.⁴⁰ Af Jørgen Jensen beskrives det desuden, at skåle og småkar knytter sig til forrådskar i gruberne på bopladsen Abbetved.⁴¹ Forekomsten af små og store kar i samme kontekst kunne således tyde på en vis form for funktionelt betinget sammenhæng og gør tolkninger som hhv. drikkebeholder og drikkekar eller beholder og øse plausibel.⁴²

Funktioner i gravlægningen

Som nævnt må man også se på keramikens funktion i forhold til den udvikling i gravskik, som forløber med indførelsen af brandgravskikken og urnegravlægningen fra periode II og frem. Keramikken dukker først op i grave i større omfang i periode III, og det har tidligere været foreslået, at der kunne være en sammenhæng med indførelsen af ligbrændingsskikken. En del gravkar fra periode III stammer fra Thy, hvor de ofte forekommer i den særlige type af brandgrave, som er hyppig i området, og hvor det brændte lig er udstrakt som i en jordfæstegrav.⁴³ En opgørelse ud fra det gennemgåede materiale viser, at 24 grave fra periode II, 44 fra periode III, 5 med mulige dateringer til periode III og 9 med usikre dateringer til periode II/III indeholder keramik, mens 32 keramikførende grave ikke er nærmere dateret end til ældre bronzealder. Keramik i grave er altså ikke helt ualmindeligt i periode II, og keramikken forekommer heller ikke sjældent i jordfæstegrave. Tilknytningen mellem keramik og udstrakte brandgrave eller brandgrave er altså ikke meget større end tilknytningen til andre gravtyper. Jordfæstegrave med lerkar forekommer i øvrigt i alle undersøgte regioner uden nævneværdig hovedvægt i noget område.

Selve det at få keramik med sig i graven kan altså ikke entydigt knyttes til brandgravskikkens indførelse. Til gengæld er der tilsyneladende en sammenhæng mellem sortimentet af kartyper og -størrelser og den samlede udvikling fra jordfæstegrave til fuld implementering af urnegravskikken.

Af fig. 7 ses det, at små kar generelt findes i den ældre bronzealders jordfæstegrave og brandgrave uden brug af urne. Større kar forekommer også både i jordfæstegrave og brandgrave uden brug af urne om end tilsyneladende mindre hyppigt. Urner er ikke overraskende især større kar. I de tidlige urnegrave kan der dog også forekomme ganske små bikar. Både meget store kar, store skåle og mindre kar kan optræde som urner eller i forbindelse med urnegrave. I yngre bronzealder er anvendelsen af kar til urnegravlægning mere standardiseret. Det drejer sig om store kar samt skåle, der ofte er vendt på hovedet som låg. Der sker altså tilsyneladende en løbende udvikling i udvælgelsen af kartyper og -størrelser til gravlægning fra fortrinsvis små kartyper i jordfæstegrave til især store, lukkede kar kombineret med skåle i urnegravene. Brandgravene uden brug af urne rummer et keramikinventar, der minder mere om jordfæstegravens end om urnegravens. Men både i brandgravene uden brug af urne og de tidlige urnegrave kan keramikudvalget siges at afspejle en overgangsfase i brugen af gravkeramik.

Endvidere ses det, at alle de opstillede kartyper forekommer i gravkontekst i både ældre og yngre bronzealder, mens nogle typer derimod kun sjældent eller aldrig forekommer på bopladser. I ældre bronzealder drejer det sig bl.a. om typer,

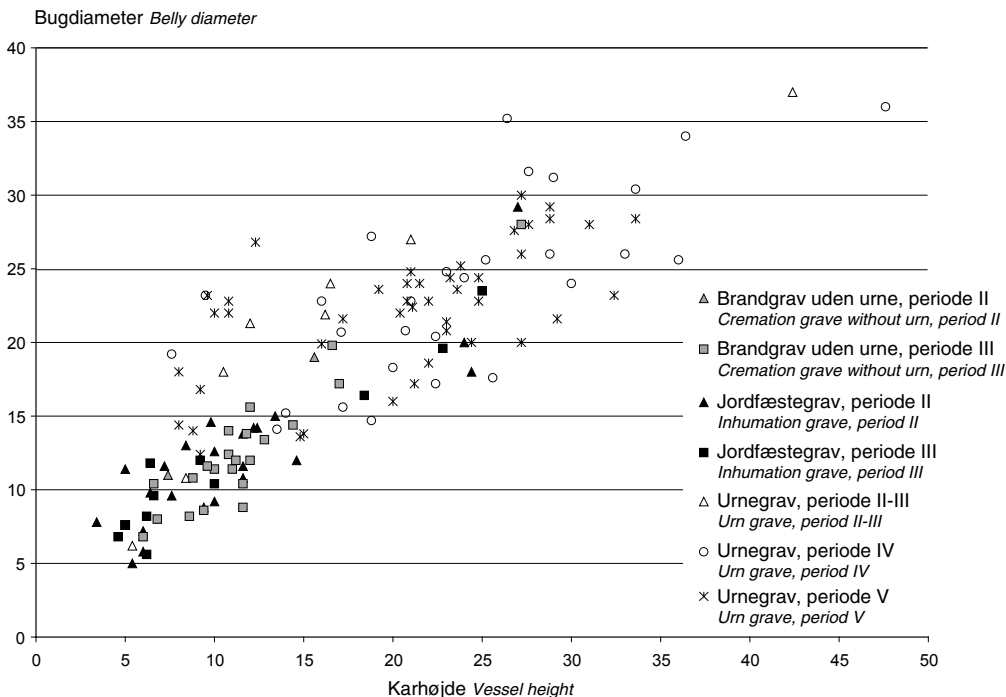

Fig. 7. Forholdet mellem højde og bredde hos kar i forskellig gravkontekst.

The relationship between height and width in vessels from various burial contexts.

der peger ud og frem i rum og tid såsom dobbeltkoniske kar, fireleddede kar, skarpvinklede skåle og kar med A-træk. I yngre bronzealder er det kun ansigts- og husurner, der aldrig forekommer på bopladser.⁴⁴ Noget tyder altså på, at nye tiltag inden for keramikken viser sig i gravlægningen og først efterhånden (hvis nogensinde, jf. hus- og ansigtsurner) bliver et hverdagsfænomen.

Keramikens funktioner i europæisk perspektiv

Ud over at der er visse stilistiske ligheder mellem det keramiske materiale herhjemme og i dele af det øvrige Europa, kan der tilsyneladende også være visse paralleller i selve brugen af keramikken.

I tidsrummet fra enkeltgravskultur til bronzealderens periode II forekommer keramik kun sjældent i nordiske grave. Men fra periode II begynder lerkar at optræde i gravkontekst. Også andre former for beholdere dukker op i periode II's jordfæstegrave, og der er indicier på, at gravkarrene kan have indeholdt alkoholiske drikkevarer til den døde. I relation til keramikens bopladsfunktioner blev det også foreslået, at netop de små bægre og kar blev anvendt som

personligt service som eksempelvis drikkekar. Det må anses for sandsynligt, at jordfæstegravens lerkar har haft en lignende funktion. Gravens lerkar såvel som træ- og barkbeholdere skal således muligvis sammenlignes med importerede bronzedrikkekar, som i sjældne tilfælde medgives i grave eller deponeres.⁴⁵ Disse bronzekar indgår på Kontinentet i en drikkekult, som har forbindelser til Sydøsteuropa og måske så langt som til det Mykenske område.⁴⁶

Når overgangen fra jordfæste til ligbrænding diskuteres, fokuseres der som regel på selve kremeringen, mens der sjældent skelnes mellem brandgravskik generelt og egentlig urnegravskik. Men visse træk ved urnegravskikken herhjemme tyder på, at en implementering af paneuropæiske normer for gravlægning var en glidende proces. Brugen af keramik i gravlægningen gennemløb tilsyneladende forandringer i takt med brandgravskikkens udvikling, og først fra periode IV ses en mere standardiseret urnegravskik med store lukkede kar som urner og med skåle eller bunden af et andet kar som låg samt evt. et bikar.⁴⁷ Skåle og bunde af kar som låg på urner forekommer i rigt mål i Nordtyskland periode III. Skikken er en integreret del af urnegravskikken i Lausitzområderne og ses også med metalskåle, metalhelme og lerhelme som låg i Villanova og etruskisk kultur samt i Bayern.⁴⁸

Spredt over Europa findes også forskellige afarter af hus- og ansigtsurner. Begge kartyper forekommer i enklaver spredt i Norden, Tyskland, Polen og Norditalien.⁴⁹ Dateringer og dateringsmæssige forskelle blandt ansigts- og husurner på de forskellige dele af Kontinentet og i Norden har været et omdiskuteret emne.⁵⁰ Selv om udformningen og ornamentikken m.m. er vidt forskellig i Norden, dele af Tyskland, Polen og Italien, må det indrømmes, at selve konceptet rummer en uanfægtelig grad af lighed. Ansigts- og husurner har andet og mere til fælles end delvis at indgå i samme spredningsmønster. Der findes på Kontinentet mange eksempler på husurner med plastiske eller påtegnede antropomorfe figurer, såvel som der findes deciderede hybrider mellem de to former.⁵¹ Disse specielle kar spiller tilsyneladende udelukkende en rolle som urner og findes i Norden fra og med periode IV. Det tyder på, at visse elementer af urnegravskikken går igen i forskellig udformning på tværs af det europæiske kontinent.

I forbindelse med de mindre kar i jordfæstegravene nævntes det, at funktionen som drikkekar var sandsynlig både på bopladsen og i forbindelse med gravlæggelsen. I bopladssammenhæng tolkedes de store kar, der anvendtes som urner, som beholdere enten stationært til forråd eller til transport af eksempelvis vand, og de mindre kar og skåle fra yngre bronzealder som personligt service eller tilberedningskar. I bopladskontekst er der som sagt også en vis sammenhæng mellem de store kar og skålene, og en tolkning som øse og beholder

har været nævnt. Det lader altså til, at de store (lukkede) kar og skålen tilsammen udgør et »sæt«, der går igen både på bopladser og i grave, en kombination, hvis betydning lader til at være signifikant i europæisk sammenhæng.

Keramik, gravlægning og køn

Udvælgelsen af kartyper til gravlægning har ikke haft en entydig sammenhæng med de gravlagtes køn og alder.⁵² Imidlertid kan det have en mulig signifikans, om den døde overhovedet er gravlagt med/i lerkar. Man kan tage udgangspunkt i en meget speciel gravplads fra Lustrupholm ved Ribe. Det er en fladmarksgravplads med meget tidlige urnebegravelser (per. II/III). Skeletterne er undersøgt antropologisk, og det lader til, at det kun er kvinder og børn, som har fået lerkar med i graven, mens mændenes brændte lig, som det tolkes af forfatterne, har været placeret eller svøbt i beholdere af organisk materiale.⁵³ Det undersøgte derfor nærmere, hvilke personer i hvilke kontekster som fik lerkar med i graven. Resultatet fremgår af fig. 8.

Tabellen indikerer, at det hyppigst var mænd, der fik lerkar med i jordfæstegravene, mens det udelukkende er kvinder og børn, som er gravlagt i keramikurner i periode II og III. Antallet af alders- og kønsbedømte grave med lerkar er dog meget lille, og resultaterne er derfor ikke særlig pålidelige. Derudover skal der også tages højde for, at der generelt er en overvægt af mandsgrave i ældre bronzealder (om end den ikke er så markant fra periode II og frem).⁵⁴ Dette kan naturligvis være en del af forklaringen på de få kvindejordfæstegrave med lerkar. Der er dog en klar tendens til, at beholdere af andre materialer end keramik f.eks. bronze, træ og andet organisk materiale også oftest findes i mandsgrave, hvilket muligvis kunne afspejle, at beholdere – uanset materialet – især optræder i jordfæstegrave med gravlagte mænd.⁵⁵

I denne forbindelse skal også nævnes en høj fra Egshvile i Thy. I højen var tre gravlagte fra bronzealderens periode II. Centralgraven indeholdt meget overraskende et mindreårigt barn, kremeret og gravlagt i urne. Næste højfase,

Fig. 8. Grave med lerkar fordelt på køn og gravtype.

Graves containing vessels arranged according to sex and grave type.

Periode II og III: <i>Periods II and III:</i>	Kvinder <i>Women</i>	Mænd <i>Men</i>	Børn <i>Children</i>
Jordfæstegrav <i>Inhumation grave</i>	7	18	1
Brandgrav uden urne <i>Cremation grave without urn</i>	7	12	
Urnegrav <i>Urn grave</i>	4		4

der fulgte kort efter, var repræsenteret af en urne med en kvinde gravlagt med et rigt udstyr, og endelig i sidste fase og således yngst var en mand – også med et forholdsvis rigt udstyr – begravet i kremeret stand, men udbredt i en mandslang stenkiste.⁵⁶ Her kan man med rette drage konklusionen, at kønnet mere end dateringen synes at være udslagsgivende for gravskikken.

Derudover er der tilsyneladende generelt en sammenhæng mellem køn og indførelsen af brandgravskikken på Kontinentet. I både Mecklenburg (fra periode I) og Lühneburg (fra periode II) ses det, at de første brandgrave er kvindegrave. Dette kan ikke entydigt uddrages af det danske materiale.⁵⁷ Men til gengæld kan det altså tilføjes, at de tidlige, hjemlige urnegrave med *keramikurner* tilsyneladende har været forbeholdt kvinder og børn. Denne påstand bør efterprøves nøjere i fremtiden.

Manifestationer af køn i bronzealder

I bronzealderen sker der tilsyneladende en udvikling i en kønsrelateret sfære. I ældre bronzealder erkendes kvindegrave langt sjældnere end mandsgreve, da de generelt ikke er nær så tydeligt manifesteret. De er ikke så rigt udstyrede, og de mangler helt visse højstatusgenstande.⁵⁸ I takt med at brandgravskikken udvikles fuldt ud, bliver det sværere at kønsbedømme gravene. Kønsforskelle manifesteres desuden ikke så tydeligt af de gravgaver, som er til stede.⁵⁹ I de tilfælde, hvor der foreligger fysisk-antropologiske analyser, er der dog ikke en markant slagside til fordel for et af kønnene, hverken i bronzealderens tidlige eller sene brandgrave.⁶⁰ Af en opgørelse fordelt på køn af bronzemængden i depoter og grave ses det til gengæld, at bronzen procentuelt bevæger sig fra mands- til kvindehænder. Dominansen af mandsgenstande afløses af dominans af kvindegenstande ved overgangen mellem periode III og IV (se fig. 9).⁶¹

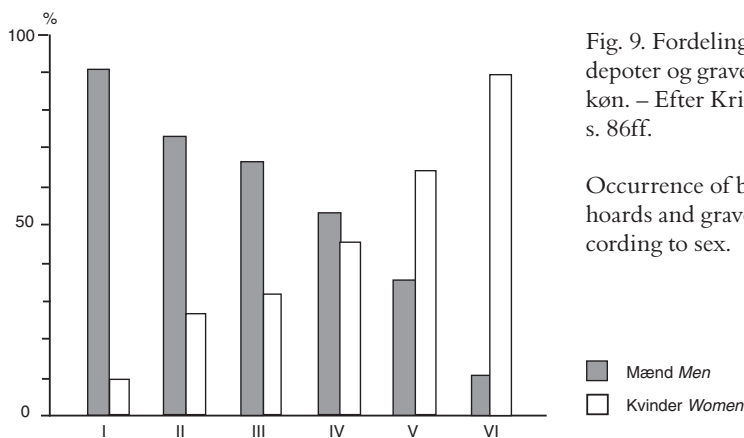

Fig. 9. Fordelingen af bronze i depoter og grave fordelt på køn. – Efter Kristiansen 1984, s. 86ff.

Occurrence of bronze in hoards and graves arranged according to sex.

■ Mænd Men
□ Kvinder Women

Ud fra depoternes indhold af bronzegenstande er tydelige kønsrelaterede forandringer ofte omtalt. Først og fremmest bliver overvægten af kvindegenstande meget stor i yngre bronzealder. Ser man på typesammensætningen i depoterne, er diversiteten for de maskulint prægede depoter maksimal i periode II. Derefter er der en nedgang og nyt maksimum i periode V. Kvindedepoternes typediversitet stiger derimod støt fra periode II til V. Efter periode V falder diversiteten for begge køn.⁶² Ifølge Kristian Kristiansen kan man også iagttage, at der lægges mindre arbejde i udformningen af sværdene i yngre bronzealder, mens kvindegenstandene bliver mere og mere kunstfærdige og overdrevne frem til klimaks i periode V (se fig. 9).⁶³ Endelig har en undersøgelse vist, at der sker en udvikling imod større og mere signifikante lokalforskelle i stil og typesammensætning blandt kvindegenstande og arbejdsredskaber i grave fra periode II til periode III. Dette har været kædet sammen med nogle af ovenstående og andre vidnesbyrd til den tolkning, at udviklingen igennem bronzealderen går mod øget intensivering af jordbruget og af bofastheden.⁶⁴ Kvindeudstyr og arbejdsredskaber bliver ud fra det synspunkt medie for manifestation på lokalplan, mens mandsgenstande repræsenterer mere vidtstrakte forbindelser og alliancer.⁶⁵

Der tegnes ofte et billede af de nordeuropæiske bronzealdersamfund som stammeexogamiske patriarkier. I den retning peger også fænomenet »Fremde Frauen«, der betegner fund af kvinder gravlagt med komplet udstyr fra en anden egn end den, hvori de er gravlagte.⁶⁶ Den øgede mængde af kvinderelaterede bronzer har været set som en manifestation af disse ægteskabsalliancer.⁶⁷

I tråd med dette kunne man som et tankeeksperiment forestille sig, at nogle af de udenlandsk inspirerede kar i ældre bronzealder kunne være udtryk for indgiftede personer, der har taget deres hjemligt tillærte keramiktradition med sig. Specielt én lille gruppe af kar i det gennemgåede materiale leder tankerne hen på dette. Det drejer sig om fem kar meget lig hinanden med vulst, som er fundet med store mellemrum fra Nordtyskland over Ribegnen og Østjylland til Thy (se fig. 10).⁶⁸ Ligheden mellem karrene er så stor, at det er svært at forestille sig, at der ikke er en personlig forbindelse mellem dem, der har tilvirket dem. Karrenes overordnede ligheder og dog små forskelle kunne skyldes, at personer af samme slægt, evt. i forskellige led, er blevet indgiftet i andre slægter bosat i forskellige – men tilstødende – egne.

Keramik og kropslighed

Vi har nu strejft det individuelle perspektiv på udformningen af keramikken, hvilket kan lede videre til mere dybdegående og teoretiske tolkninger. Når man

Fig. 10. De fem kar med stor indbyrdes lighed fra Hammah, Thorup, Møbjerggårde, Heltborg og Solbjerg (fra højre mod venstre). – Efter Pantzer 1984, s. 277, Abb. 4. og E. Aner og K. Kersten 1986, nr. 4038; 1990, nr. 4465; 2001, nr. 5308 og 5446.

The five very similar vessels from, respectively, Hammah, Thorup, Møbjerggårde, Heltborg and Solbjerg (from right to left).

analyserer et samlet keramikmateriale repræsenterende et større område og et langt tidsrum, leder man efter signifikante strukturer med en vis statistisk vægt. Dette er dog vel vidende, at hvert enkelt kar er udformet af et individ, der har arbejdet i en vis sammenhæng og har truffet nogle bestemte valg i processen at fremstille et lerkar. Men hvordan er forholdet mellem individet, der skaber den enkelte genstand, og de overordnede tendenser, som anes i materialet?

En af de tre konklusioner af ovenstående analyse var, at bronzealderkeramikken generelt er præget af en høj grad af konformitet inden for visse hovedtyper, samtidig med en meget stor variation i udvalg og kombination af detaljer. Især i ældre bronzealder og i periode IV er der ikke meget stilistisk stringens over keramikken. Grunden til, at det er så svært at kategorisere især ældre bronzealderens keramik, er netop, at konventionerne om keramikens udseende tilsyneladende ikke var særlig entydige, hverken inden for regionale grupperinger eller på helt lokalt plan.

Bronzealderkeramikens konformitet i kombination med mange individuelle detaljer kan måske delvis forklares med reference til Dean Arnolds brug af motorhabits-begrebet. Motorhabits er oprindeligt et begreb for en persons helt unikke, indgroede, kropslige bevægelsesmønstre.⁶⁹ Af Dean Arnold anvendes motorhabits mere bredt som fysiologisk betonedede, kropslige handlemønstre, der er fælles for kulturelle fraktioner.⁷⁰ Med etnografiske eksempler forklares det, hvordan bestemte kulturelt vedtagne og kropsligt forankrede mønstre for, »hvordan man nu engang« bærer et vandkar eller flytter et kogekar rundt, gensidigt påvirker og påvirkes af udformningen af keramikken. Arnolds anvendelse af motorhabits-begrebet forklarer fysiologisk den træghed, som kan ligge bag udformningen af materiel kultur. Konformiteten i dele af det keramiske materiale fra bronzealderen kan altså skyldes, at visse karter er relaterede til kropslige handlinger, der ikke forandres igennem tidsrummet. Man

kan altså forestille sig, at de store, grove, svajede kar har været anvendt til bestemte aktiviteter, der har fundet sted stort set uændrede i over 1000 år.

De forskellige detaljer som ekstramodelleringer, attributter eller decideret ornamentik har ikke nødvendigvis haft så stor betydning for motorhabits i håndteringen af karrene. Måske har det eneste kriterium for udformningen af et kar været, at det f.eks. skulle kunne sidde godt på hoften eller være nemt at flytte rundt ved ildstedet. Resten var op til individuelle selektioner eller bestemt af familietraditionen. I ældre bronzealder forekommer enkelte kar, der er meget lig udenlandske paralleller. Der dukker også kar op, der er inspireret af overordnede formtemaer, der er kendt fra store dele af Europa. Samtidig ses enkelte forekomster af A-træk kendt fra Østersøegnene. Disse forekomster er dog sporadiske og spredte. Dette kunne tyde på, at den store frihed til individuel keramisk udfoldelse gav plads til, at personer uden videre kunne udtrykke opsnappede impulser eller videreføre egne keramiktraditioner fra et andet oprindelsessted. Disse kar anvendes dog ikke i praktisk hverdagsammenhæng, hvor det formentlig til at begynde med har syntes akavet f.eks. at

Fig. 11. Udformningen af keramikken påvirker og påvirkes af bestemte kulturelt vedtagne og kropsligt forankrede mønstre. –Tegning: Forfatteren.

The form of the ceramics influences, and is influenced by, particular culturally accepted and bodily rooted patterns.

bære på et dobbeltkonisk kar eller hælde af et keglehalskar. Det har taget et vist tidsrum at ændre de træge motorhabits.⁷¹

I yngre bronzealder bliver det tilsyneladende mere og mere standardiseret, hvordan kar til forskellige funktioner bør se ud.⁷² Samtidig får keramikken et mere paneuropæisk udtryk, men i en mere nordisk udformning end de tidligere »fremmede« indslag. Den nye keramik optræder nu i bopladssammenhæng og må derfor være begyndt at indgå i kropslige, praktiske gøremål. Der er således også internt i yngre bronzealder en vis konformitet, men med et mere standardiseret udtryk. Arnolds motorhabits-begreb forklarer dog ikke fuldt, at selve det keramiske udtryk bliver standardiseret. Flere forklarende faktorer må i spil for at forstå forandringerne.

Keramikken som kommunikation

Det er en mulighed, at tekniske forhold spiller ind på den standardisering, der opstår fra ældre til yngre bronzealder. Indirekte vidner fremkomsten af egentlige keramikovne fra periode IV måske om en specialisering inden for nogle områder af keramikproduktionen.⁷³ Men det er også muligt, at der i kombination hermed opstår en mere konventionsbundet opfattelse af keramikens formgivningsmæssige udtryk.

Som en del af bronzealderens materielle kultur har keramikken højst sandsynligt indgået i visse kommunikative processer. Ud over at afspejle teknologiske udviklinger kan keramikens forandringer altså også være udtryk for ændringer i dens kommunikative rolle. I henhold til en kommunikationsmodel opstillet af Michael B. Schiffer skal sådanne forandringer nærmere søges hos modtagerparten i kommunikationen end hos afsenderen. Med sit ambitiøse projekt har Schiffer forsøgt at opstille en metateoretisk ramme til forståelse af adfærd og materiel kultur. Han benytter en overordnet kommunikationsteoretisk model, men indfører en tredje rolle i kommunikationen ud over modtager og afsender, nemlig en »emitter« eller oversat en »udsender«.⁷⁴ Hermed indføres materiel kultur som en aktiv interaktør. Med afsæt i dette skal det her forsøges at uddybe, hvem der muligvis udformede eller anvendte keramikken som et led i udsendelse af kommunikation, og hvem der modtog kommunikationen.

I nogle relationer har karrene udsendt kommunikation mellem individer. Internt på bopladsen har man muligvis været i stand til at se på et kar, at det bar et personligt særpræg. Man kunne måske se, at det var »tantes stil«. I gravlægningen kan et kar både udsende signaler vedrørende personens oprindelsessted og vedrørende afdødes relationer til andre personer med et andet ophav

(eksempelvis ens hustru eller mor). I et offentligt rum, hvor kar bæres rundt og ses af personer fra tilstødende bopladser f.eks. ved vandtransport, kan keramikken udsende signaler om sociale gruppetilhørsforhold. I det første tilfælde er afsenderen karrets skaber og modtageren en person, der kender afsenderens personlige stil. I det andet tilfælde er afsenderen den eller de personer, der har stået for gravlægningen, og modtagerne alle implicerede parter, der observerer den døde med gravgaverne. I det sidste tilfælde er afsenderen både personen, der bærer karret og dele af denne persons sociale relationer, mens modtagerne ligeledes er de personer, der ser karret og tolker det ud fra egne baggrunde.

Gennem hele det behandlede tidsrum har keramikken optrådt i alle de nævnte sammenhænge. Men som et vigtigt punkt i Schiffers kommunikationsmodel kræves det, at modtager opfanger, relaterer til og responderer på den udsendte kommunikation.⁷⁵ Med det blik på materialet kunne noget tyde på, at signaler vedrørende gruppeidentifikation opfangedes forskelligt på modtagersiden i hhv. ældre og yngre bronzealder.

Noget karakteristisk ved overgangen til yngre bronzealder er indlemmelsen af dels et overordnet Lausitzpræg og dels forekomster af A-træk. Men allerede i ældre bronzealder forekommer som sagt indslag af kar, der er meget lig eller inspirerede af udenlandske paralleller. På trods af forekomsten af sådanne kar gennem 3-400 år og på trods af vidnesbyrd om vidtstrakte forbindelser forandredes bronzealderkeramikken som helhed dog påfaldende lidt indtil overgangen til periode IV. Som argumenteret er det muligt, at keramikken i ældre bronzealder udformedes ved en kombination af ubevidste motorhabits og med et stort spillerum for individuelle præferencer og familietraditioner. Det er derfor muligt, at keramikken slet ikke blev forbundet med nogen videre følelse af fælles identitet. Dette kunne skyldes, at de udsendte signaler udelukkende blev sat ind i en kontekst hos modtageren, der relaterede til forhold på individplan. Ud fra disse betragtninger udsendte keramikken formentlig nogle signaler om den, der tilvirkede karret, eller evt. om en afdød persons relationer til denne. Men ud over det var et lerkar i en jordfæstegrav og i en brandgrav for den sags skyld tilsyneladende en individuelt udvalgt beholder. Der var stort set ingen faste konventioner for, hvordan et sådant kar skulle se ud.

Ved overgangen til yngre bronzealder indskriver keramikken sig til gengæld tydeligvis dels i et generelt Lausitzformsprog og dels i et generelt Østersørelateret udtryk (A-træk og senere B-træk). Det forandrede formsprog kunne skyldes, at modtagerne koblede sig på kommunikationen på en anden måde end tidligere. Den øgede standardisering både i form og anvendelse af keramikken peger i retning af en form for fælles identifikation inden for store områder og et kendskab til et sæt af idéer, der strækker sig helt til de sydeuropæiske egne.

Keramikken som del af et socialt felt

Keramikkens stilistiske forandringer og øgede standardisering har tilsyneladende sammenhæng med optagelsen af urnegravskikken. Noget kunne tyde på, at anvendelsen og produktionen af keramik får en mere etableret betydning i samfundet i yngre bronzealder. Bopladsfund indikerer som sagt en begyndende specialisering af keramikproduktionen ved overgangen til periode IV.⁷⁶ Det kan også bemærkes, at keramikken fra periode IV begynder at indgå i ritualer forbundet med kulthusene og således får en vis betydning i offersammenhæng.⁷⁷ På samme tid, som keramikken standardiseres og udvikles samt integreres i gravskikken og anden rituel aktivitet, foregår der tilsyneladende en opgradering af kvindekvinnets ideologiske og/eller konkrete betydning (se ovenfor). Men kunne man tænke sig en nærmere sammenhæng mellem keramikken og kvindekvinnet?

Man har ofte uargumenteret antaget, at det er kvinder, der har tilvirket den forhistoriske keramik. Arkæologisk genderforskning har i høj grad handlet om at udfordre sådanne udtalte antagelser og fordomme vedrørende køn.⁷⁸ Lige præcis mht. keramikfremstilling kan etnografisk forskning dog fremvise en signifikant overvægt af kvindelige keramikere, når det kommer til traditionel keramikproduktion.⁷⁹ Dette er naturligvis ikke bevis for, at keramikere i bronzealderen var kvinder. Heller ikke de ovenfor anførte indicier på sammenhængen mellem kvinder og keramik kan anvendes direkte til at påvise, at bronzealderkeramikken var kvindernes domæne. Men forudsat, at det var kvinderne, der fremstillede keramikken, stemmer dens forbedrede og mere standardiserede forarbejdning overens med den løbende øgning af manifesteret kvindelighed i de øvrige vidnesbyrd. En påviselig tilknytning er der tilsyneladende mellem brandgravskikken og kvindekvinnet, hvor der udelukkende er kvinder i de tidligste brandgrave i områder som Mecklenburg og Lühneburg, mens der i nordisk sammenhæng tilsyneladende udelukkende er kvinder og børn i de tidligste urnegrave med keramikurner. Alt i alt kan man argumentere for en sammenhæng mellem kvinder, keramik og brand-/urnegravskikken.

Til at belyse, hvilke samfundsmæssige forandringer, som kan have ligget bag keramikkens forandrede udtryk gennem bronzealderen, kan et hypotetisk scenario opstilles med reference til sociologen Pierre Bourdieus feltbegreb. Ifølge Bourdieu agerer mennesker inden for sociale enheder (felter). Internt i feltet hersker en kollektiv enighed om bestemte regler og koder. Men feltet rummer også en indbygget dynamik, fordi disse holdninger løbende udfordres og forandres gennem utallige små og store magtkampe om positionerne i feltet. Det kropslige aspekt er en integreret del af Bourdieus praksisteori, og i denne kropslighed ligger naturligt en kobling til den materielle kultur. I forbindelse

med Bourdieus teori om sociale felter kan den materielle kultur ses som redskab til at manifestere og øge personers symbolske kapital og til at styrke eller forandre deres position i feltet.⁸⁰ I fig. 12 er det forsøgt at indplacere bronzealderkeramikken i et socialt felt inspireret af Bourdieus feltanalyse, hvor to akser for symbolsk kapital kan holdes op mod hinanden, nemlig hhv. økonomisk/politisk kapital og rituel/ideologisk kapital. Den økonomiske og politiske kapital i bronzealderen hænger formentlig sammen med prestigeprægede objekter som bronzer og importgenstande samt med højbyggeriet, og disse kan placeres i »feltets« vestligste ende. Højene har samtidig rituelle betydninger, hvilket trækker dem mod nord i feltet. Modsat kan de ekstremt store langhuse i ældre bronzealder muligvis være udtryk for politisk/økonomisk magt, men uden påviselig rituel betydning, hvorfor de kunne have været placeret i feltets sydvestlige hjørne. Både lerkarrene i jordfæstegravene og keramikurner i yngre bronzealder kan forventes at have en vis grad af religiøs betydning, men har derimod ikke nogen entydig forbindelse til prestigeobjekter. Disse elementer

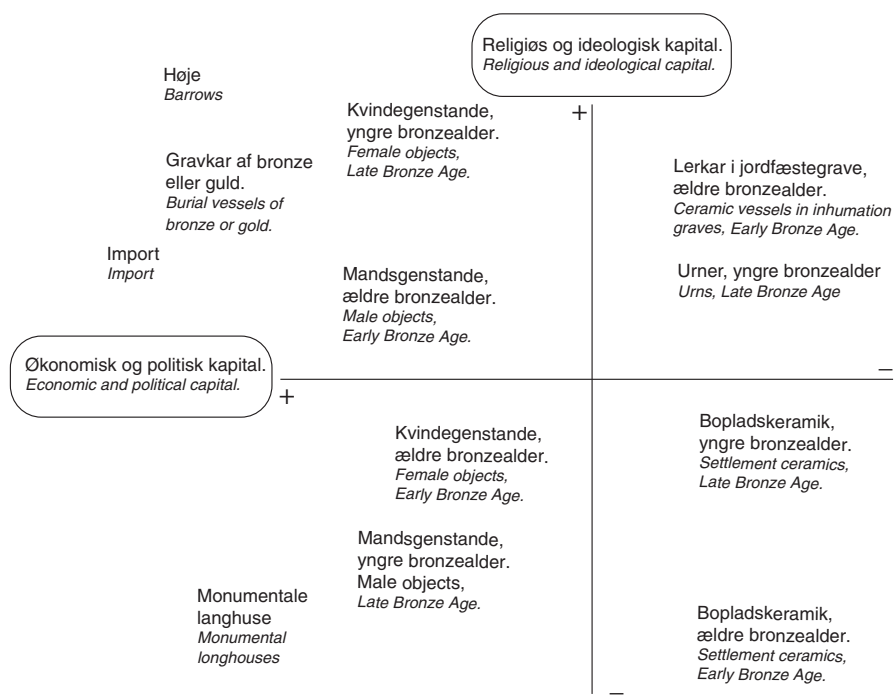

Fig. 12. Inspireret af Bourdieus feltanalyse er det forsøgt at indplacere de arkæologiske vidnesbyrd i forhold til to akser for symbolsk kapital.

Inspired by Bourdieus field analyses an attempt has been made to place the archaeological evidence relative to two axes for symbolic capital.

er derfor indtegnet i feltets nordøstlige kvadrant i fig. 12. Omvendt har drikkekar af bronze (og guld) formentlig repræsenteret både en rituel og en økonomisk/politisk værdi, hvorfor de er placeret længere mod vest. Tilsyneladende har kvindegenstande af bronze i ældre bronzealder samlet set ikke så stor rituel betydning, som de får det i yngre bronzealder, mens det groft sagt forholder sig omvendt med mandsgenstande af bronze. Bopladskarrene har naturligvis implicit en rituel betydning, i og med at de kan udvælges til en funktion som gravkar, men i dagligdagen kan det formodes, at de hverken repræsenterer nævneværdig politisk/økonomisk eller rituel/religiøs kapital. Bopladskeramikken er derfor placeret i feltets sydøstlige hjørne, hvor yngre bronzealders keramik dog synes at få en øget betydning, som ikke kan forklares alene ud fra de to nævnte former for kapital.

Da det er umuligt at skille »ideologi«, »religion«, »politik« og »økonomi« fra hinanden i et samfund som bronzealderens, skal man ikke forestille sig, at elementerne har en »korrekt« placering. Tværtimod afspejler figuren udelukkende et metodisk greb til at beskrive, at genstande, monumenter, fænomener m.m. forholder sig relationelt i forhold til flere forskelligartede statusgivende faktorer. Det er en vigtig pointe, at feltets aktører og de relaterede genstande konstant positionerer sig i forhold til hinanden. Det skal også betones, at det er idéen om genderrollen »kvinde«, der kan registreres i materialet og ikke nødvendigvis kvinders handlinger.⁸¹ En anden af Bourdieus pointer er, at skellet mellem det, man mener, er »det rigtige«, ikke nødvendigvis er det samme, som det, man reelt foretager sig.⁸² Det er derfor ikke sikkert, at kvinder har haft den reelle kontrol over de nævnte dele af den religiøse sfære i bronzealderen. Mht. bronzer, import, udenlandske alliancer m.v. ser det ud til, at denne form for magt fortsat har et maskulint præg i yngre bronzealder. Til gengæld bliver kvindelighed mere synlig generelt både indirekte i forbindelse med udviklinger i den hjemlige sfære og mere direkte erkendeligt i forbindelse med religiøse aspekter.

Keramikken i en kognitiv ramme

Det er som sagt muligt, at nogle af de træk, som ses i keramikken og dens anvendelse, repræsenterer bestemte idékomplekser. Vi vil aldrig fuldt ud kende kommunikationens *indhold* i bronzealderen. Men vi kan antage, at der fandtes en fælles kognitiv referenceramme i bronzealderssamfundene, hvor relationer mellem genstande og kontekster afspejlede en bestemt metaforik.⁸³ Med udgangspunkt i den antagelse skal det slutteligt forsøges at trænge ind i den kognitive baggrund for anvendelsen af keramik i gravkontekst.

Flere forskere har i de senere år arbejdet på at forstå den sjælsopfattelse, der kan ligge bag et skift fra jordfæste til kremering. Ifølge bl.a. Bo Gräslund er det generelt i samfund uden etableret skriftsprog, at selve begravelsen opfattes som en transitionsfase, og at sjælsopfattelsen er pluralistisk. Den sjæl, der forlader kroppen, når man udånder, er ikke den eneste. Mindst én anden sjæl befinder sig stadig i den døde krop og kræver en form for nedbrydning af denne for, at forløsningen til efterlivet kan lykkes. Forløsningen af den afdødes sjæl opfattes gerne som en rejse. Gravgaver kan i tråd med denne opfattelse afspejle noget, der skal bruges på rejsen. Lerkar og bægre i ældre bronzealders jordfæstegrave kan derfor ses som beholdere til en slags »proviant«. Det er i henhold til Gräslunds opfattelse dog også muligt, at genstande i gravene udgør spor af de efterladedes ritualer i forbindelse med gravlægningen.⁸⁴ Under alle omstændigheder er det sandsynligt, at lerkarrene i jordfæstegrave har indeholdt noget, der skulle indtages i forbindelse med dødens indtræden, formodentlig ofte en drik. Med udførelsen af urnegravlægningen får keramikken som sagt en anden funktion, nemlig som beholder til de dødes knogler. Ud fra Gräslunds etnografiske eksempler på sjælsopfattelse er det uønsket at holde på den dødes sjæl. Det er derudfra svært at forklare, hvorfor man i yngre bronzealder ofte indsamler den dødes jordiske rester fra ligbålet og »lukker dem inde« i en urne ofte med en form for låg, endda i nogle tilfælde yderligere tætnet med harpiks. Ifølge Anders Kaliff, der også har arbejdet med overgangen til brandgravskik, kan urnen fungere som en symbolsk krop for den dødes sjæl.⁸⁵ Flemming Kaul, der også har bragt et indlæg i denne debat, tilføjer en »tredje sjæl«, til den pluralistiske sjælsopfattelse, en sjæl, der i modsætning til andre af den dødes sjæle har en tilknytning til graven.⁸⁶ Det er muligt, at urnen er en bolig for denne sjæl. Berta Stjernquist har tidligere trukket en parallel mellem husurnerne og en symboladet relation mellem forrådshuse, gravlægning og ånder.⁸⁷ I de senere år er man blevet mere opmærksom på en hussymbolik, som knytter sig til bronzealderens ritualer og døde kult.⁸⁸ De arkæologiske fund vidner om kulthuse, huskonstruktioner under høje, husurner m.v. Samtidig er der argumenteret for, at metaforer for huset og hjemmet indgår i gravlægningen gennem brugen af kværn/knusesten og rituel madlavning.⁸⁹ Ofte er de kar, som er udvalgt til urner, af en type, der formodentlig har været anvendt til opbevaring eller transport af vådt eller tørt forråd. Samtidig kan det i nogle tilfælde ses, at karrene faktisk har været anvendt i husholdningen, før de blev urner.⁹⁰ Det er derfor muligt, at karrene på en eller anden måde repræsenterer den dødes hjem i levende live. Samtidig kan beholderen, urnen i sig selv, repræsentere en slags bolig for den dødes jordiske rester eller evt. for en af den dødes sjæle, der blev tilbage i og omkring graven. Et sådant urnehus for den døde afspejles formodentlig også i husurnerne.

Som sagt er der også en sammenhæng mellem husurnerne og ansigtsurnerne, hvor hybrider forekommer. I et metaforisk sprog er det muligt at se kroppen som en bolig for sjælene. Man kan derfor forestille sig, at ansigtsurnernes »krop« ligeså vel som »huse« i form af husurner, gravbygninger m.m. repræsenterer en bolig for jordisk relaterede sjæle.⁹¹ Husholdningskarrene kan ligeledes metaforisk set være en beholder/et hus for den døde såvel som en beholder for forråd i livet og samtidig repræsentere en konkret kobling til den afdødes hjem. Skålene, låg eller de omvendte karfragmenter repræsenterer måske urnens »tag«. I nogle europæiske tilfælde udgøres ansigtsurnernes låg af et hoved, hvor resten af karret udgør krop. På samme tid kan urnen og låget måske inden for en lignende tankegang repræsentere både huset og taget, kroppen og hovedet. Når store kar og skåle findes sammen i bopladskontekst, peger det i retning af, at skålen udgør en slags øse. Metaforikken kan derfor muligvis trækkes endnu længere, således at forrådskarret, den store beholder, repræsenterer noget fælles for huset, mens skålen er det enkelte individs personlige service. Man kan altså tolke materialet sådan, at den hussymbolik, som er diskuteret andetsteds, også omfatter keramikken.⁹²

Ud fra dette scenario kan keramikens symbolske indhold have forandret sig i det tidsrum, hvor det mest markante skift i keramisk stil, produktion og anvendelse tilsyneladende foregik, nemlig periode II-IV. Fra at være involveret i en kult, der var relateret til den dødes rejse til efterlivet, fik keramikken måske en rolle som bolig eller krop for den dødes efterladte rester eller for en del af den dødes sjælelige aspekter. Det er som sagt muligt, at kvindelighed fik en større symbolsk kapital i det sociale magtfelt på samme tid, som urnegravskikken implementeredes fuldt ud. Dette harmonerer med et skift fra en hovedsageligt maskulint relateret kult, der involverede indtagelse af bestemte drikke eller fødevarer, til en rituel betoning af huset og kvindeligheden. Men også metaforer for kroppen og forholdet mellem individet og fællesskabet i husholdet kan tolkes af materialet.

Meget af den foreslåede metaforik kan ligeledes uddrages af den øvrige europæiske keramik i yngre bronzealder. Hvorvidt og i hvilket omfang den ideologiske baggrund for urnegravskikken har lignet hinanden i de forskellige europæiske områder må stå hen i det uvisse. Men det kan foreslås, at det ideologiske indhold, der lå bag keramikens brug i gravritualerne og på bopladserne, kan have fungeret som »variationer over samme tema« på samme måde som selve udformningen af keramikken. Dette kan have forårsaget og understøttet identifikation på forskellige planer enten fra led til led »down the line« eller gennem direkte personlige kontakter over store afstande.

Afsluttende bemærkninger

Der foretages i skrivende stund detaljerede analyser af bronzealderens keramik i mere lokal eller tidsafgrænset sammenhæng.⁹³ Resultaterne af disse afventes i spænding. I nærværende artikel har jeg i stedet forsøgt på systematisk vis at opstille en oversigt over bronzealderkeramikens udvikling på et større geografisk niveau og inden for et langstrakt tidsrum, hvorudfra en række aspekter af bronzealderens samfund kan diskuteres. I forsøget på at sætte keramikken ind i en holistisk sammenhæng ved inddragelsen af mange kilder vil man ikke kunne behandle alle data på detaljplan. Dette har naturligvis sine problemer. Alligevel vover jeg hermed at præsentere en syntese af både velfunderede og mere skrøbelige byggesten. Dette sker med den overbevisning, at mening bedst udrages gennem opstillingen af hypoteser, der siden kan anfægtes eller understøttes af fremtidige iagttagelser. Forhåbentlig kan de fremlagte hypoteser give inspiration til at se det interessante netop i bronzealderkeramikens lidt afvigende karakter og til at inddrage den i tolkningerne af bronzealderens samfund.

NOTER

1. Broholm 1933, s. 153 og 157.
2. Baudou 1960; Jensen 1997; Rasmussen 1993; Draiby 1984; Larsen 1988.
3. Neergaard 1908; Jensen 1966a og 1967; Iversen & Näsman 1978; Berglund 1982; Thrane 1984; Nielsen i Bertelsen et. al. 1996, Boas 1983 og 1989; Liversage 1999. Alle om keramikfund fra yngre bronzealder. Gennemgange af keramikfund i forbindelse med fremlæggelse af bopladsfund, se bl.a. Rønne 1989 og Ethelberg 1986 for ældre bronzealder og Müller 1919; Ørsnæs 1958; Davidsen 1980 og 1982 samt Thrane 1984 for yngre. I forbindelse med Klaus Randsborgs studie af overgangen periode III-IV fra 1972 nævnes keramikken ganske kort, Randsborg 1972, s. 70. Mere indgående behandles keramikken ud fra en europæisk sammenhæng i Thrane 1975. Jørgen Jensen behandler desuden kortfattet keramikken i flere artikler, Jensen 1966b, 1967. To kandidatspecialer har i nyere tid omhandlet hhv. yngre bronzealders bopladskeramik i Vendsyssel og bopladskeramik på overgangen fra periode VI til førromersk jernalder i Himmerland, Andersen 2000 og Anderson 2000. De nordiske ansigtsurner er desuden indgående behandlet i et upubliceret magisterspeciale, Pedersen 1973.
4. Hornstrup 1999; Hornstrup et. al. 2005; Ingvarðsson 2005.
5. En kommende publikation vil dog vise, om der kan opstilles mere detaljeret kronologi på lokalplan, Kjær (in press).
6. Artiklen bygger på forfatterens kandidatspeciale, Lolk 2006. En stor tak skal rettes til Marianne Rasmussen og Torsten Madsen for vejledning med både speciale og artikel.
7. Rasmussen 1993, s. 135.
8. Materialeindsamlingen har også omfattet keramik fra periode I for at kunne vurdere en nedre afgrænsning for træk opstået i periode II. Det skal dog siges, at periode I

- omfangsmæssigt er svagt repræsenteret i analysen. Periode VI er derimod helt udeladt for at undgå problematikken relateret til den videre udvikling mod førromersk jernalder.
9. Jensen 2002, s. 124f, 358f.
  10. Af Marianne Rasmussens gennemgang af ældre bronzealders bopladskeramik kunne det dog antydes, at overgangen til yngre bronzealders keramiske tradition er glidende og kontinuerlig, Rasmussen 1993, s. 139.
  11. Aner & Kersten 1977, 1979, 1981, 1984, 1986, 1990, 1995 og 2001; Thrane 2004.
  12. I modsætning til Marianne Rasmussens analyse, der behandler sluttede fund, repræsenteres enhederne i denne analyse derfor af karrene. Variablerne er attributter vedrørende form og ornamentik, som kombineres på det enkelte kar. Det er altså ikke muligt at opnå en seriation efter fundkombinationsmetoden, men det er i stedet muligt at dokumentere rent typologiske grupperinger i materialet.
  13. For uddybning om brugen af multivariable analyseværktøjer henvises til: Madsen 1988, 1989; Nielsen 1989 og Shennan 2004, s. 308-347 og specifikt i forbindelse med keramikanalyse, Jensen 2005, s. 24-39 og Rasmussen 1993, s. 103f.
  14. For forklaring på at karrene undersøgtes separat efter ledantal, Rasmussen 1993, s. 18 og Lolk 2006, s. 14. For definitioner for leddeling, Sheppard 1957, appendiks 1.
  15. Stilborg 2005.
  16. Björnhem og Säfvestad 1993, s. 42.
  17. Det lader til, at A-keramik hovedsageligt er sandmagret, mens B hovedsageligt er granitmagret, Hulthén 2000, s. 15f.
  18. Stilborg 2005, s. 452.
  19. Hulthén 2000, Plansch 15, Ole Stilborg 2004, s. 125. Dette er dog først og fremmest et fænomen, der vedrører andre kartyper tilknyttet A/B-systemet end de omtalte forrådskar med signifikante overfladebehandlinger, Stilborg 2005, s. 452.
  20. Stilborg 2005, s. 452.
  21. Flere vigtige træk i A/B-delningen er af mere teknisk karakter og er umulige at iagttage ud fra tegnede illustrationer og fotos. Hankens form i tværsnit kan ikke afgøres. Det må siges også at være problematisk at vurdere, om beklaskning er til stede eller ej ud fra fotos og tegninger. At jeg alligevel finder det forsvarligt at behandle dette træk skyldes, at de fleste anvendte publikationer tilsyneladende konsekvent anvender en særlig signatur for beklaskning. Betragtninger vedrørende beklaskning må dog anses for at være vejledende og med en vis usikkerhedsmargin.
  22. På Kirkebjerg optræder dette A-træk side om side med B-trækket, hvor en glat zone kombineres med beklaskning i samme kulturlag (Jensen 1967, fig. 13-16). Dette betyder dog ikke entydigt, at de er samtidige. Når det drejer sig om mindre skår, kan forskellige forstyrrende faktorer flytte dem fra deres oprindelige deponeringssted. Et kulturlag kan også akkumuleres gennem længere tid. Derimod er det indiskutabelt, at der på Fragtrup blev fundet to næsten hele kar med mulige A-træk, som stratigrafisk lå hhv. over og i samme lag, som B-keramik. B-karrene er temmelig klassiske, men de mulige A-kar er atypiske (se Draiby 1984, planche VI, 1-2).
  23. Det ene tilfælde af glat zone kombineret med beklaskning stammer fra bopladsen »The Middle Site« (occurrence C) mellem Bodbjerg og Penbjerg i Thy, Liversage 1996, s. 28. Skåret stammer fra et kulturlag, der er dateret gennem en C14-datering på trækul nederst i laget (K4048: 2760 ± 75). I konventionelle C14-år vil dateringen svare til periode (III-)IV, men skårets fundsted i laget er uvist. Dette kombineret med generelle usikkerheder ved datering af kulturlag og ved C14, gør dateringen absolut

- usikker. Et fragment af et B-kar med glat zone og tapøre eller evt. liste er dateret til periode IV og stammer fra en urne, som indeholdt en arming med denne datering, Thrane 2004, pl. 10,4. Et problem mht. datering kunne her i stedet være den teoretiske mulighed for, at armingen er ældre end karret. Denne generelle teoretiske mulighed kan naturligvis også omvendt give urner med A-træk en ældre datering end reelt gennem deres tilknytning til periode (II/III-)IV-bronzer.
24. Stilborg 2004, s. 125f; Jensen 1997, s. 98-145.
  25. Hylland Eriksen 1993, s. 38.
  26. Aner og Kersten 1978, 1979; Rasmussen 1993, s. 138.
  27. Broholm 1952, nr. 345-46, nr. 339-342; Thrane 1984, s. 110, fig. 22, p; Kristiansen 1996, s. 17-25; Aner og Kersten 1981, 2933C; Aner og Kersten 1984, 3684B; Aner og Kersten 1986, 3870A; Aner og Kersten 1990, 3061A, 4602, 4534; Aner og Kersten 2001, 5019E; Ethelberg 1986, fig. 12c.
  28. Rasmussen 1993, s. 137.
  29. Hvilket står i modsætning til bronzegenstandene, der præges af et selvstændigt nordisk formsprog, Baudou 1960, s. 108.
  30. Thrane 1984, fig. 44 d; Thrane 1975, s. 177ff; Jensen 1966; Jensen 2002, s. 363.
  31. Bl.a. Broholm 1952, s. 38, nr. 339-342; Thrane 1984, s. 110.
  32. Jensen 2002, s. 363; Hulthén 2000, s. 15.
  33. F.eks. Baudou 1960, s. 98-102.
  34. Da der ikke er tale om en sammenligning mellem sluttede fund.
  35. Thrane 1975, s. 181; Hårde 1998.
  36. Disse »generaliseringer« henter Juhl fra M.F. Smith, se reference i Juhl 1995.
  37. Stilborg 2002, s. 82.
  38. Hulthén 2000, s. 19f.
  39. Foruden Juhl 1995, se Jaanusson 1981, s. 111 og Hulthén 2000, s. 20.
  40. Stilborg 2005, s. 483.
  41. Jensen 1997, s. 104.
  42. Stilborg 2005, s. 483.
  43. Rasmussen 1993, s. 140.
  44. Lolk 2006, s. 60-63.
  45. I Egtvedpigens grav fandtes en barkspand indeholdende en form for mjød (Aner og Kersten 1990, nr. 4357).
  46. Jensen 2002, s. 255 og 296.
  47. Dette træk ses f.eks. ikke på den tidlige urnegravplads Lustrupholm fra periode III, Feveile og Bennike 2002.
  48. Aner & Kersten 1979; Müller-Karpe 1959.
  49. Broholm 1933; Baudou 1960 og Pedersen 1973.
  50. La Baume 1963; Brøndsted 1966, s. 246; Pedersen 1973, s. 126ff.
  51. Stjernquist 1961, s. 44f.
  52. Hornstrup et. al. 2005; Hornstrup 1999, s. 118. Dog er der en tendens til, at børn fortrinsvis begravnes i små urner, mens voksne begravnes i store urner, Draiby 1989, s. 164.
  53. Feveile og Bennike 2002, s. 112.
  54. Bergerbrandt 200, s. 231.
  55. Jensen 2002, s. 297.
  56. Hack Olesen 1990.
  57. Kristiansen 1996, s. 27 og s. 15.

58. Randsborg 1986, s. 147.
59. Kristiansen 1996, s. 15.
60. Feveile & Bennike 2002; Hornstrup et. al. 2005.
61. Da opgørelsen er baseret på vægt og tallene relative, medvirker et markant fald i mandsgrave med sværd dog til at forstærke billedet, se Kristiansen 1984, s. 86ff.
62. Levy 1982, s. 69ff.
63. Kristiansen 1984, s. 89.
64. Det har dog omvendt også været fremsat, at overgangen fra periode III til IV afspejler en krisetid. Overdrevent ressourcebrug i forbindelse med det ekstensive højbyggeri i periode II og III udpinte jorden og forårsagede forandringer i samfundsstrukturen, Ethelberg 2000, s. 243.
65. Asingh & Rasmussen 1989, s. 86.
66. At der er tegn på indgifte kvinder i materialet betyder naturligvis ikke, at det har været den eneste mulighed for kvinder for at opnå vidtstrakte forbindelser, Bergerbrandt 2005, s. 240.
67. Kristiansen 1984, s. 94f; Randsborg 1986, s. 150.
68. Aner & Kersten 1986, 4038; 1990, 4465; 2001, 5308, 5446.
69. Man har i henhold til dette begreb forsøgt at spore enkeltindividets personlige præg på forhistorisk, keramisk design, og set det på linie med en unik, personlig håndskrift, Hill 1978. For referencer til Arnolds brug af begrebet, se referencer i Arnold 1993.
70. Med udgangspunkt i generel agency-teori inden for arkæologi har der de senere år været slået til lyd for netop at forstå de kropslige, teknologiske og funktionelle aspekter som en integreret del af social kommunikation og meningsdannelse (se bl. a. Dobres og Robb 2005), frem for som tidligere, hvor der ofte hævdedes at være et skisma mellem de funktionelle, teknologiske og kropslige faktorer og de aktive symbolske og kommunikative aspekter i udformningen af materiel kultur, jf. »stildebatten« mellem Polly Wiessner og James Sackett m.fl., se Wiessner 1983 og 1985; Sackett 1982 og 1985; Wobst 1977 og Hodder 1979.
71. Arnold 1993, s. 121ff.
72. Bl.a. Draiby 1984, s. 301; Ingvardson 2002, s. 70.
73. Ingvardson 2002, s. 73. Det er muligt, at petrografiske analyser yderligere vil kunne påvise, at der sker forandringer i keramikproduktionen hen mod større teknisk standardisering.
74. Inspireret af moderne kommunikationsteori, hvor man i udstrakt grad er gået bort fra den såkaldte »transportmodel«, hvor kommunikationen i princippet formodedes at gå uændret fra afsenderen til modtageren, eventuelt modificeret af et kommunikationsmedie som en slags »støj på linien«. Vægten lægges i stedet på modtageren, der ud fra sin personlige, kognitive baggrund kan vælge at »koble sig på« kommunikationen. Ud fra samme baggrund vælges en forståelse af det modtagne signal og evt. en respons, Qvortrup 2002, s. 138ff.
75. Schiffer 1999, s. 68.
76. Ingvardsson 2002.
77. Victor 2002, s. 178.
78. Nelson 1997, s. 17.
79. Hvorimod der er en tendens til, at mænd overtager produktionen, når der bliver tale om keramikindustri med et økonomisk afkast, Stark, 2003:205.
80. For uddybning, se Bourdieu 1997 og Broady 1998.

81. Nelson 1997, s. 15.
82. Bourdieu 2005.
83. Der kan refereres til Roland Barthes teori om genstandenes mytiske undertoner (konnotationer), der er koblet til praktisk funktion (denotation). I teorien ligger en antagelse om, at en fælles referenceramme i et samfund kan danne mere kollektivt prægede associationer, Barthes 1997. Der kan også med udgangspunkt i Lévi Strauss' begreb om »den vilde tanke« argumenteres for, at kommunikationen igennem den forhistoriske materielle kultur er struktureret som en bricolage, hvor kendte genstande, symboler, billeder osv. sammenstilles og giver ny mening eller optræder som metaforer for noget andet. Det giver – ud fra disse betragtninger – mening at afsøge et »associativt felt« ved at se på, hvilke relationer og kontekster den undersøgte materielle kultur indgår i, Tilley 1996, s. 337ff; Goldhahn 1999, s. 154.
84. Gräslund 1994, s.19.
85. Kaliff 1997, s. 79.
86. Kaul 2005, s. 276.
87. Stjernquist 1961, s. 55.
88. Se bl.a. Victor 2002.
89. Kaliff 1997, s. 31; Victor 2002, s. 39f.
90. Stilborg 2005, s. 446.
91. Koblingen mellem keramik, urnegravskik og huset synes udkrystalliseret i Sandagergårdkomplekset, hvor urner indgår i et imponerende kulthusanlæg, Kaul 1987. Det er også fristende at henføre håndtegnstenene, der også indgår i komplekset, til en del af en overordnet kropsmetaforik.
92. Victor 2002.
93. Inge Kjer vil som nævnt publicere en gennemgang af keramikken fra Bjerre i Thy i nær fremtid. Karen Margrethe Hornstrup planlægger endvidere nye analyser og publicering af yngre bronzealders keramik.

LITTERATUR

- Andersen, L. 2000: *Typologiske og kronologiske studier af yngre bronzealders bopladskeramik fra Vendsyssel*. Upubliceret cand.phil.-speciale, Aarhus Universitet.
- Anderson, A. 2000: *Bopladskeramik på overgangen mellem bronze- og jernalder i Vesthimmerland. En typologisk gennemgang af det keramiske formforråd og opstilling af en relativ kronologi*. Upubliceret kandidatspeciale, Aarhus Universitet.
- Aner, E. & K. Kersten 1977: *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen*. Band III. Bornholms, Maribo, Odense und Svendborg Amter. Neumünster/København.
- Aner, E. & K. Kersten 1979: *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen*. Band V. Süd-Schleswig West. Neumünster/København.
- Aner, E. & K. Kersten 1981: *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen*. Band VI. Nordschleswig-Syd: Tønder, Åbenrå og Sønderborg Amter. Neumünster/København.
- Aner, E. & K. Kersten 1984: *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen*. Band VII. Nordschleswig-Nord: Haderslev Amt. Neumünster/København.
- Aner, E. & K. Kersten 1986: *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Däne-*

- mark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen. Band VIII. Ribe Amt. Neumünster/København.
- Aner, E. & K. Kersten 1990: *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen*. Band IX. Vejle Amt. Neumünster/København.
- Aner, E. & K. Kersten 1995: *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen*. Band X. Ringkøbing Amt. Neumünster.
- Aner, E. & K. Kersten 2001: *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen*. Band XI. Thisted Amt. Neumünster.
- Arnold, D. 1993: *Ecology and ceramic production in an Andean community*. Cambridge.
- Arthursson, M. 2005: Aspekter på samhällsutveckling. I: P. Lagerås & B. Strömberg (red.): *Bronsåldersbygd 2300-500 f.kr.* Lund, s. 496-548.
- Asingh, P. og M. Rasmussen 1989: Mange slags grænser. I: *Regionale forhold i Nordisk Bronzealder*. 5. *Nordiske Symposium for Bronzealderforskning på Sandbjerg Slot 1987*. Højbjerg, s. 79-89.
- Barthes, R. 1997: *Mytologier*. (Oversættelse ved Jens Juhl Jensen). København.
- Baudou, E. 1960: *Die Regionale und chronologische Einteilung der jüngeren Bronzezeit im Nordischen Kreis*. Stockholm.
- Bergerbrandt, B. 2005: Fremde Frau eller i lånade fjädrar? Interaktion i norra Europa under period I och II. I: J. Goldhahn (red.) *Mellan sten och järn*. Del I. *Rapport från det 9:e nordiska bronsålderssymposiet*. Göteborg, s. 229-241.
- Berglund, J. 1982: Kirkebjergtet, a Late Bronze Age Settlement at Voldtofte, South West Funen. *Journal of Danish Archaeology* 1, s. 51-63.
- Bertelsen, J. B. et al. 1996: *Bronzealderens bopladser i Midt- og Nordvestjylland*. Skive.
- Björnhem, N. & U. Säfvestad 1993: *Fosie IV. Bebyggelsen under brons- og järnålder*. *Malmöfynd* 6. Malmö.
- Boas, N.A. 1983: Egehøj. A Settlement from the Early Bronze Age in East Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 2, s. 91-101.
- Boas, N.A. 1989: Bronze Age Houses at Hemmed church, East Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 8, s. 88-107.
- Broady, D. 1998: *Kulturens fält: en antologi*. Göteborg.
- Bourdieu, P. 1997: *Af praktiske grunde: omkring teorien om menneskelig handlen* (oversat af Henrik Hovmark). København.
- Bourdieu, P. 2005: *Udkast til en praksisteori. – Indledt af Tre studier i kabylsk etnologi*. (Oversat af Peer Bundgård). København.
- Broholm, H.C. 1952-53: *Danske Oldsager*. Bd. III-IV. København.
- Broholm, H.C. 1933: Studier over den Yngre Bronzealder i Danmark med særligt henblik på grav fundene. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1933.
- Brøndsted, J. 1966: *Danmarks Oldtid II. Bronzealderen*. København.
- Dobres, M.A. & J.E. Robb 2005: Editors introduction: Agency in archaeology : paradigm or platitude? I: M.A. Dobres & J.E. Robb (red.): *Agency in Archaeology*. London/New York, s. 3-19.
- Draiby, B. 1984: Fragtrup – en boplads fra yngre bronzealder i Vesthimmerland. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1984, s. 159-167.
- Davidsen, K. 1980: Bronzealderhuse fra Jegstrup ved Skive. *Museer i Viborg Amt* 10, s. 74-85.
- Davidsen, K. 1980: Bronze Age Houses at Jegstrup, near Skive Central Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 1, s. 65-75.

- Ethelberg, P. 1986: Early Bronze Age Houses at Højgård, Southern Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 5, s. 152-167.
- Ethelberg, P. 2000: *Det Sønderjyske Landbrugs Historie. Sten- og Bronzealder*. Haderslev.
- Feveile, C. & P. Bennike 2002: Lustrupholm. Et brandgravsfelt fra ældre bronzealder under flad mark. *Kuml* 2002, s. 109-141. Århus, s. 109-143.
- Goldhahn, J. 1999: *Sagaholm. Hällristningar och gravritual*. Jönköping.
- Gräslund, B. 1994: Prehistoric Soul Beliefs in Northern Europe. *Proceedings of the Prehistoric Society* 60. Cambridge, s. 15-27.
- Hill, R.M. 1978: Individuals and their artifacts: An experimental study in archaeology. *American Antiquity* 43, s. 245-57.
- Hodder, I. 1979: Economic and social stress and material culture patterning. *American Antiquity* 44, s. 446-454.
- Hornstrup, K.M., K.G. Overgård, S. Andresen, P. Bennike, P. Mikkelsen & C. Malmros 2005: Hellegård – en gravplads fra omkring 500 f.Kr. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 2002, s. 83-162.
- Hornstrup, K.M. 1999: Brandgrave fra yngre bronzealder. Muligheder og perspektiver. *Kuml* 1999, s. 99-147.
- Hulthén, B. 2000: *Keramikhantverket under sen bronsålder – tidig järnålder i Grevie socken, Skåne. UV-Syd- rapport 2000: 31 del 2*. Lund.
- Hårde, A. 1998: *Andlighet eller anklighet i Hallstatt?* Lund.
- Ingvardsson, G.T. 2005: Hyrdehøj-ovnen. keramikproduktion i yngre bronzealder. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 2002, 39-73.
- Iversen, M. & U. Näsman 1978: En 2 ½ tusind år gammel ildgrav i Troestrup. *Museer i Viborg Amt* 8, s. 46.
- Jaanusson, H. 1981: *Hallunda. A study of pottery from a Late Bronze Age settlement in central Sweden*. Studies. The Museum of National Antiquities, Stockholm.
- Jæger, A. & J. Laursen 1983. Lindebjerg and Røjle Mose. Two Early Bronze Age Settlements on Fyn. *Journal of Danish Archaeology* 2, s. 102-117.
- Jensen, C.K. 2005: Kontekstuel kronologi. – En revision af det kronologiske grundlag for førromersk jernalder i Sydsandinavien. I: M. Bjerrum, N.B. Sloth, J. Mondrup, J. Lolk, T. Lorange & M.H. Andreasen (red.) *LAG 7. Højbjerg*.
- Jensen, J. 1966a: Zwei Abfalgruben von Gevinge, Seeland, aus der jüngeren Bronzezeit (Periode IV). *Acta Archaeologica* 37, s. 187-202.
- Jensen, J. 1966b: Jyske fladmarksgrave fra yngre bronzealder. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1966, s. 36-66.
- Jensen, J. 1967: Voldtoftfundet. Bopladsproblemer i yngre bronzealder i Danmark. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1967, s. 91-154.
- Jensen, J. 1997: *Fra Bronze- til Jernalder – en kronologisk undersøgelse*. København, s. 98-145.
- Jensen, J. 2002: *Danmarks Oldtid. Bronzealder*. København.
- Jeppesen, J. 1984: A Late Neolithic/Early Bronze Age Settlement at Vejlbj, East Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 3, s. 99-103.
- Johansen, E. 1985: A Burial Mound with Culture Layers from the Early Bronze Age near Torslev, Northern Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 4, s. 115-120.
- Juhl, K. 1995: *The relation between vessel form and vessel function – a methodological study*. *AMS-skrifter*. Stavanger.
- Kaliff, A. 1997: *Grav och Kultplats. Eskaotologiska föreställningar under yngre bronsålder och äldre järnålder i Östergötland*. *Aun* 24. Uppsala.

- Kaul, F. 1987: A Late Bronze Age Cultic Building with Rock Engravings and Menhirs from Northern Zealand, Denmark. *Acta Archaeologica* 56, s. 31-54.
- Kaul, F. 2005: Hvad skete der med den dodes sjæl? Sjælsforestillinger i bronzealderen. I: J. Goldhahn (red.): *Mellan sten och järn. Del I. Rapport från det 9:e nordiska bronsålderssymposiet*. Göteborg, s. 263-279.
- Kneisel, J. 2005: Kriegeren og præstinden? Den pommerske kulturs gravskikke. I: J. Goldhahn (red.): *Mellan sten och järn. Del II. Rapport från det 9:e nordiska bronsålderssymposiet*. Göteborg, s. 637-659.
- Kristiansen, A.M. 1996: Brandgravskikkens indførelse i dansk ældre bronzealder. *LAG* 6, s. 1-61.
- Kristiansen, K. 1978: The Consumption of Wealth in Bronze Age Denmark. A study in Economic Processes in Tribal Societies. I: K. Kristiansen & C. Paludan-Müller (red.): *New Directions in Scandinavian Archaeology*. Odense, s. 158-191.
- Kristiansen, K. 1984: Ideology and material culture: an archaeological perspective. I: M. Spriggs (red.): *Marxist perspectives in archaeology*. Cambridge, s. 72-101.
- La Baume, W. 1963: *Die Pommerellischen Gesichtsurnen*. Mainz.
- Larsen, C.U. 1988: A morphological Study of Biconical Late Bronze Age Urns. I: T. Madsen (red.): *Multivariate Archaeology. Numerical Approaches in Scandinavian Archaeology*. Århus, s. 133-138.
- Levy, J.E. 1982: *Social and religious organization in Bronze Age Denmark an analysis of ritual hoard finds*. Oxford.
- Liversage, D. 1996-97: Bronze Age Settlements and Land Use in the South Thy Sandhills. *Journal of Danish Archaeology* 13, s. 7-19.
- Madsen, T. 1988: Multivariate statistics and archaeology. I: T. Madsen (red.): *Multivariate Archaeology*. Århus, s. 7-29.
- Madsen, T. 1989: Seriation en grundlæggende arkæologisk arbejdsmetode. *KARK. Nyhedsbrev* 3, s. 8-19.
- Müller-Karpe, H. 1959: *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nordlich und Südlich der alpen*. Berlin.
- Nelson, S.M. 1997: Introduction. *Gender in Archaeology*. London, s. 13-27.
- Neergaard, C. 1908: Haag-fundet. En Affaldsdyngge fra en Metalstøbers Hytte, fra den yngre bronzealder. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1908, s. 273-352.
- Nielsen, K.H. 1989: Korrespondensanalyse – en kronologisk metode. *KARK nyhedsbrev* 3, s. 20-25.
- Nielsen, J. 1996: Keramikken på bronzealderbopladserne. I: J.B. Bertelsen et al. (red.): *Bronzealderens boplads i Midt – og Nordvestjylland*. Viborg, s. 60-64.
- Pantzer, E. 1984: Eine Urnenbestattung der periode II nordischer Bronzezeit aus Ham-mah, Ldkr. Stade. *Arkäologisches Korrespondenzblatt*, Jahrgang 14, s. 273-291.
- Pedersen, J.Å. 1973: *Bronzealderens Ansigtsturner i Danmark*. Upubliceret magisterafhandling. København.
- Qvortrup, L. 2002: *Det hyperkomplekse samfund: 14 fortællinger om informationsamfundet*. København.
- Randsborg, K. 1972: *From period III to period IV. Chronological Studies of the Bronze Age in Scandinavia and Northern Germany*. København.
- Randsborg, K. 1986: Women in prehistory. *Acta Archaeologica* 55, s. 143-154.
- Rasmussen, M. 1993: *Bopladskeramik i Ældre Bronzealder*. Højbjerg.
- Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat (red.): 1987: *Danmarks længste udgravning. Arkæologi på naturgassens vej 1979-86*. København, s. 310-312.

- Rønne, P. 1989: Fund af ældre bronzealders keramik og smedeværktøj fra Ordrup, Nordvestsjælland. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1989, s. 85-94.
- Sackett, J.R. 1982: Approaches to style in lithic archaeology. *Journal of Anthropological Archaeology* 1, s. 59-112.
- Sackett, J.R. 1985: Style and ethnicity in the Kalahari: a reply to Wiessner. *American Antiquity* 50, s. 154-160.
- Schiffër, M.B. 1999: *The Material Life of Human Beings. Artifacts, behaviour and communication.* London/New York.
- Shennan, S. 2004: *Quantifying archaeology.* Edinburgh.
- Shepard, A.O. 1957: *Ceramics for the archaeologist.* Washington.
- Stark, M. 2003: Current Issues in Ceramic Ethno archaeology. *Journal of Archaeological Research*, Vol. 11, No. 3, September 2003 (C° 2003), s. 193-242.
- Stilborg, O. 2002: Yngre bronsålder ca. 1100-825 f.Kr. A-gruppen samt övriga kärl i period IVV. I: A. Lindahl, D. Olausson, og A. Carlie (red.): *Keramik i Sydsvrige. En handbok för arkeologer.* Lund.
- Stilborg, O. 2004: Stafsinge 116 – keramiken på en bronsåldersgård i Halland. I: L. Carlie, E. Ryberg, J. Streiffert og P. Wranning (red.) *Hällplatser i det förgångna. Landskap i förändring.* Volym 6. *Landsantikvarien Hallands Läns museer & Riksantikvarieämbetet.* Lund, s. 116-130.
- Stilborg, O. 2005. Gårdens kruka och gravens urna. I Lagerås, P. och Strömberg, B. (red.): *Bronsåldersbygd 2300-500 f.Kr. Skånska spar – arkeologi längs Västkustbanan. Riksantikvarieämbetet UV-Syd.* Lund, s. 444-495.
- Stjernquist, B. 1961: Simris II. *Bronze Age problems in the light of the Simris excavation.* *Acta Archaeologica Lundensia.* Series in 4°. N° 5. Lund.
- Thrane, H. 1975: *Europæiske forbindelser. Bidrag til studiet af fremmede forbindelser i Danmarks yngre bronzealder (Periode IV-V).* København.
- Thrane, H. 1984: *Lusehøj ved Voldtofte – en sydvestfynsk storhøj fra yngre bronzealder.* Odense.
- Thrane, H. 2004: *Yngre bronzealders grave på Fyn.* Bd. 1-2. Odense.
- Tilley, C. 1996: *An ethnography of the Neolithic.* Cambridge.
- Victor, H. 2002: *Med graven som granna. Om bronsålderns kulthus.* Uppsala.
- Wiessner, P. 1983: Style and social information in Kalahari projectile points. *American Antiquity* 48, s. 253-276.
- Wiessner, P. 1985: Style or isochrestic variation? A reply to Sackett. *American Antiquity* 50, s. 160-165.
- Wobst, M.H. 1977: Stylistic change and information exchange. I: C. L. Cleland (red.): *For the Director: Research Essays in Honor of James B. Griffin.* Museum of Anthropology. Papers in anthropology, no. 61. Michigan, s. 317-342.
- Ørsnæs, M. 1958: Borbjergfundet. Hjemligt og fremmed i et jysk depotfund fra bronzealderens 4. periode. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1958, s. 1-109.

Bronze Age ceramics

– A source of information on communication and social interaction in Bronze Age Denmark

If not avoided completely, Bronze Age ceramics have generally been dealt with in terms of either Early or Late Bronze Age. Attempts to classify the ceramics within these periods according to ordinary typological conventions have mostly failed. It is therefore argued that Bronze Age ceramics should be viewed in a much broader chronological framework. It is also emphasised that ceramics should be seen in a social context and in relation to functional change. Therefore, all published ceramics from periods I to V from Jutland and Funen have been subjected to an investigation of the chronological and functional implications of groupings in form and attributes (figs. 1-2). As a result, it can be concluded that certain types of vessels that have not previously been classified are diagnostic for periods II-III and IV-V, respectively. Other types of vessels appear sporadically from period II and become frequent from period IV onwards, while yet further types are current during the entire Bronze Age (fig. 3).

There is certain agreement with the Swedish A/B-phase partition in the investigated material, such that a Western Danish A-phase can be dated primarily to period IV (with a few exceptional occurrences in the Early Bronze Age), and the B-phase to periods V and VI (with a few occurrences in period IV) (figs. 4-5). Although the A/B-features are chronologically significant there seems to be some overlap between the two phases in Jutland and on Funen, which is also the case in Southern Sweden. It is therefore argued that future research on the subject is necessary and

could provide better means of dating Late Bronze Age ceramics (fig. 6).

The changing stylistic traits seen in the ceramics at the transition from Early to Late Bronze Age can be considered from a communicational point of view. In proposing this, the European context becomes very relevant. Different levels of similarity between the Continental and the Western Danish ceramics can be pointed out. Cases of very accurate copying and even possible import of foreign vessels are seen in both the Early and Late Bronze Age. But also a more general form of inspiration can be traced. In particular, three themes in vessel shape are omnipresent: Bi-conical vessels, quadri-partite vessels and carinated bowls. Also the tradition of face and house urns is a Pan-European phenomenon. Although some of these Lausitz-inspired vessel types occur sporadically in the Early Bronze Age, European influence on the Danish ceramics tradition seems to become radically more standardised and thorough from period IV onwards.

By examining relationships between form and archaeological context it has been attempted to examine the functions of ceramics in a wider perspective. Probable practical functions are discussed briefly on the basis of settlement ceramics, archaeological field observations and general knowledge concerning form and function deduced from ethnographic studies. Attention is drawn to a certain combination of large vessels and smaller cups or bowls that can be recorded in settlement context. It is suggested that this “set” represents storage vessels and individual service.

The function of ceramics in relation to burial practice is also discussed. Through comparison of ceramics from settlements and graves it can be stated that grave ceramics in both the Early and Late Bronze Age represent a wide range of vessel types. In contrast, certain types do not occur at settlements, for example, the three Lausitz-inspired shape themes bi-conical, quadripartite vessels and carinated bowls in the Early Bronze Age, and face urns and house urns in the Late Bronze Age. Ceramics form a part of the formal transition from inhumation to cremation and urn graves. Apparently, proportional factors were dominant when it came to choosing a vessel for burial. Primarily small beakers were chosen for inhumation and, not surprisingly, large vessels were used as urns, combined with bowls placed upside down as lids. In cremation graves without urns, ceramics were used in much the same way as in inhumation graves. Also the earliest urn graves seem to reflect a transitional phase between different uses of ceramics (fig. 7).

The small vessels in the Early Bronze Age inhumation graves could be seen as being linked to a general drinking cult related to burial rites as has been suggested for cups made of other materials, *e.g.* bronze and gold. This possible drinking cult clearly has European implications. Additionally, it seems that vessels in Early Bronze Age inhumation graves were primarily a masculine privilege as was also the case with other kinds of containers. On the other hand, the earliest ceramic urns seem to have been reserved entirely for women and children as far as can be concluded from the sparse evidence. The latter brings to mind the fact that the earliest cremation graves on the Continent are likewise those of women. The combination of large vessels and bowls that can be seen in both settlement- and grave assemblages also seems to have its roots in Continental practising of the urn-grave custom (fig. 8).

Bronze Age society is often regarded as

an exogamic and patriarchal tribal system. Cases of women buried with a complete set of equipment originating from a different region to that in which they were interred are normally interpreted as evidence of intermarriage and alliances between distant tribes. Five very similar vessels have been found dispersed from Ham-mah, near Hamburg, through Northern Germany to the southwestern and eastern coasts of Jutland and as far as Thy in Northern Jutland. It is an interesting thought to see these as an expression of related women married into different regions passing on a certain ceramic tradition.

It is proposed that potters in the Early Bronze Age were very much at liberty to express themselves in creating vessels, being limited only by the broad conventions implied in bodily rooted patterns shared by cultural groupings (so called Motor Habits). Early sporadic occurrences of certain vessel types from period II onwards can be seen within this framework. The changes, which ceramics underwent between periods III and IV, seem rather radical and must be explained in another way. Inspired by Pierre Bourdieu, an attempt has been made to connect different kinds of “symbolic capital” to the ceramics. It is argued that ceramics have more to do with the domestic sphere and the changes in burial customs than with prestige and political alliances in a classical sense. Ceramics and urn burials could also be connected with the female sex. It has previously been documented that there could have been a change in the status of the female gender during the Bronze Age (figs. 9-12). It is therefore stated that the development in pottery tradition, towards new vessel types and a higher degree of standardisation and possibly specialisation, should be seen in the light of a new role in society for the female gender, implying new ritual and social skills internally on the settlements, and in external communication.

Using Michael B. Shiffer's thoughts on communication and material culture, it is recommended to focus attention on the receiving part in a communication process. In this way the transformations in ceramic production between the Early and Late Bronze Age can be seen as an expression of changing associations in the mind of the receiver. Vessels in the Early Bronze Age might only have signalled individual factors, whereas ceramics in the Late Bronze Age were associated with certain Pan-European conventions connected to burial customs and women. The standardisation of the ceramic production and higher degree of similarity in vessel shape and ornamentation across large geographical areas might indicate a different kind of group identity, at least for female potters. Such identification can happen "down the line" between small local groups, or it can involve some sort of imagined community over larger areas.

In addition, an attempt has been made to sketch a possible cognitive framework behind the perception and use of ceramics

in the Bronze Age. It is suggested that Early Bronze Age use of grave ceramics reflects a tradition where the vessel is a container either for provisions on the journey to an after-world or for ritual consumption during burial. The urn in the Late Bronze Age, on the other hand, can be seen as a metaphorical house and/or likewise metaphorical body for the remaining part of a pluralistic soul, while the bowl could be a symbolic roof and/or head on the "urn house/body". These deduced connotations may to some extent have formed common ground in large communities as variations on a theme.

Finally it is stated that synthetic studies such as this are sometimes necessary in order to move in archaeological research, forward although not all data can be handled with equal profundity. This article aims to draw attention to the interesting aspects of a ceramic record, which deviates from the general typological development, and recommends keeping the potential of this source in mind when dealing with interpretations of Bronze Age society.

Julie Lolk
Moesgård Museum